

EMEVÎLER'İN HZ.ALİ VE TARAFTARLARINA HAKARET POLİTİKASI ÜZERİNE

Doç.Dr. M.Bahaüddin VAROL
Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET

İslam Tarihi sürecinde Emevîler Dönemi farklı bazı özellikleriyle dikkat çeker. Bunlardan biri de siyasî muhalif olarak görünen Hz.Ali ve taraftarlarına karşı yürütülen hakaret politikasıdır. Hz.Ali ve Muâviye'nin iktidar mücadelesiyle başlayan bu süreç, farklı boyut ve eleştirilerle kaynaklara yansımıştır. Kalıcı bir politika olarak algılanan Hz.Ali ve taraftarlarına yönelik hakaret uygulaması genel olarak Emevî iktidarının eleştirildiği bir uygulama olmasının yanında tüm Emevî halifelerini içerisine alan bir yapıya dönüştürülmüştür. Ancak konu ile ilgili rivayetlerdeki farklılık ve belirsizlikler sözkonusu iddiaları zayıflatmaktadır. Emevîler Döneminde olduğu kadar daha sonraki süreçte de bir çok siyasî, sosyal ve fıkri tartışmalara konu olan bu durum bu araştırmada ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Emeviler, Hz.Ali, Hakaret.

ABSTRACT

On the Insult Policy of Umayyads against the Ali and his Supporter

The Umayyad period is important in terms of its characteristics in the Islamic history. One of them is the insult policy of the Umayyads against Ali and his supporters who seem to be political opponent. This process which began with the struggle for power between Muawiya and the Caliph Ali has been reflected in the main sources within different dimensions. This practice of insult that is considered to be perpetual policy is an activity by which the Umayyad government is criticized in general. But later, it has been transformed into the form embracing all the Umayyad Caliphs. Nevertheless, variations and ambiguity in the narrations on the subjectmatter have weakened the claims in question. This subject which had been dealt with many political, social and entellectual discussions during both the Umayyad and the following period has been studied in his article.

Key Words: Umayyad, Ali, Insult.

GİRİŞ

Emevîler dönemi, İslam Tarihinde Hz.Ali'nin şehid edilmesiyle Küfe bölgesinde halife olarak Hz.Hasan'a biat edilmesinden sonra, onun yaptığı bir anlaşma ile hilafeti Muâviye'ye devretmesiyle başlayan yeni bir süreçtir. Böyle bir isimlendirmeye konu olan asıl husus bu dönemdeki halifelerin Ümeyye-oğulları'na mensup olmalarıdır. Bu durum sadece bir hanedan değişikliği gibi bir algılamaya sebep olmakla birlikte, bunun İslam Tarihinde daha farklı anlamlar

ifade ettiğini belirtmek gerekir. İslam toplumunun o günkü yapısı dikkate alındığında siyasî, dinî, sosyal, kültürel, fikrî, etnik vb. unsurlar yönüyle topyekün bir değişimi yansıtan görüntülere şahit olmak mümkündür. Bu çalışmada bu değişimin iç siyasete yansıyan bir noktası, yani Hz.Ali ve taraftarlarına yönelik uygulanan baskı/yıldırma politikası incelenecektir. Temel kaynaklardaki rivayetlere dayalı değerlendirmeler bu konudaki bazı yanlış anlama ve yorumlamaları tespit etmemize yardımcı olacaktır.

Kısaca ifade etmek gerekirse hilafetin Muâviye ile birlikte Emevîler'e geçmesiyle, muhalif gurup olarak görünen Hz.Ali ve yakınları ile taraftarlarına karşı bir karalama, yıldırma ve baskı politikası gündeme gelmiştir. Bu karşı duruş, farklı şekil ve görüntüsüyle gerek işin başında olan halifenin, gerekse merkezi otoritenin bu konudaki duruşunu yansıtan taşra görevlilerinin söylem ve uygulamalarına yansımıştır. Bu süreçteki siyasî gelişmeler ve onlarla birlikte ortaya çıkan fikri yapılanmalar, hakaret uygulamasındaki şiddeti ve farklılığı şekillendiren bir unsur olmuştur. Bununla birlikte temel İslam Tarihi kaynaklarının Emevîler sonrasında kaleme alınmış olmaları, o döneme yönelik eleştirel duruşun etkisinde kalmalarına, hatta bunu besleyen bir yapıda olmalarına neden olmuştur. Nitekim konu ile ilgili rivayetlerin karmaşıklığında ve net bir bilgi vermekten uzak oluşlarında da bu durum görülmektedir. Kaynak ve rivayetlerdeki sözkonusu çelişkili durum günümüz araştırmacılarının yorum ve değerlendirmelerine de etki etmiştir. Öyle ki, kimi araştırmacılar Hz.Ali ve taraftarlarına yönelik hakaret uygulamasının, tüm valilere emirnameler yazarak İslam coğrafyasının her bölgesinde uygulamaya koyan, bunu Cuma hutbelerinde kalıcı bir adet haline getiren Muâviye ile başladığını, Emevîler'in sonuna kadar da bütün halifelerin -Ömer b. Abdülaziz hariç- uyguladığı bir gelenek haline getirildiğini eleştirel bir yaklaşımla dile getirirken,¹ kimileri de Muâviye'nin müslüman ve sahabî kimliğinden hareketle böyle bir şey yapmayacağını, böyle bir geleneğin müslümanlar arasında kalıcılık göstermeyeceğini savunmacı bir yaklaşımla reddetmektedirler.² Konunun tartışılmasının ve bir sonuca varılmasının zorluğunu gören bir çok müellif ise rivayetleri ve iddiaları tarafsız ifadelerle verip herhangi bir yoruma girmeden aktarma yolunu tercih etmişlerdir.³ Vakıa bir çok İslam alimi İslam Tarihi'nin çalkantılı ve problemlili bu günlerindeki bir çok kişi, olay ya da uygulamalar hakkında susmayı tercih etmişler, yaptıkları değerlendirmelerde suçlayıcı ifadelerden kaçınarak durumu idare eder bir yaklaşım sergilemişlerdir. Bu yaklaşım ise zihinlerdeki soruları gidermek yerine yeni soruların oluşmasına neden olmuştur.

Emevîler'in Hz.Ali ve taraftarlarına yönelik hakaret uygulamaları çerçevesinde cevaplandırılması gereken sorular vardır. Acaba bu nasıl bir uygulamadır? Ne

¹ İhsan Süreyya Sırma, *Hilafetten Saltanata Emeviler Dönemi*, İstanbul 1995, 33; Ahmed Lütfi Kazancı, Mervan b. Hakem, İst. 1996, s.33; Muhammed Hudari Bek, *ed-Devletü'l-Emeviyye*, Beyrut 1986, 527;

² Ömer Nasuhi Bilmen, *Ashabı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikatları*, İstanbul, thz., 78-86; Salih Ahmed el-Ğarsî, *Faslu'l-Hitâb fi Mevâkıfi'l-Ashâb*, By., 1990, 141..vd.

³ Hasan İbrahim Hasan, *Târîhu'l-İslam*, Beyrut, Thz., I, 397; Ahmet Cevdet Paşa, *Kisâsı Enbiyâ ve Tevârihi Hulefâ*, İstanbul 1981, I, 619,620; Seyyid Abdülaziz es-Salim, *Târîhu'd-Devleti'l-Arabiyye*, Beyrut 1986, 609; İbrahim Sarçam, *Emevi Haşimi İlişkileri*, Ankara 1997, 291; İrfan Aycan, *Muâviye b. Ebî Süfyan*, Ankara 1990, 228,229; Hüseyin Algül, Osman Çetin, *İslam Tarihi*, İstanbul 1991, III, 16; İrfan Aycan, İbrahim Sarçam, *Emeviler*, Ankara 1993, 18,19 ve 74.

zaman ve kim tarafından başlatılmıştır? Görünen sebeplerin haricinde rivayetlerin satır aralarında gizli daha farklı sebepler var mıdır? Bu uygulama kalıcı bir adet haline gelmiş midir? Bütün merkezlerde durum aynı mıdır? Yoksa belli kişiler çevresinde mi yoğunlaşmıştır? İşte bunlar gibi akla gelebilecek diğer sorulara cevap bulmak ve doğru tespitler yapabilmek için temel kaynaklara ve rivayetlere dayalı çok yönlü bir araştırmaya ihtiyaç vardır. Toplumsal olaylara noktasal bir başlangıç tespit etmenin zorluğunun yanısıra geriye dönük gelişmelerin ve sosyal hareketliliğin tespit edilmesinin sözkonusu dönemdeki gelişmelere ışık tutacağı muhakkaktır.

a- Meselenin Tarihi Arka Planı ve Emevîler'in Hz.Ali ile Taraftarlarına Yönelik Politikası

Arap toplumunun her dönemde kendisini hissettiren genel karakteristik özelliği kabilevî yaşam olgusudur. Bu durum, sosyal yapı içerisinde tartışmasız kendisini kabul ettirmiş olan asabiyet/kabilecilik şeklinde tezahür eder. Bu aynı zamanda bedevî/göçebe yaşam tarzıyla da bağlantılıdır. Bu nedenle Araplarda kalıcı ve bütüncül bir devlet geleneğinden bahsetmek oldukça zordur. Kabile asabiyeti böyle bir devlet ya da sosyal birlik oluşturma önündeki en büyük engel görünümündedir. Bu yapı zaman zaman güçlü bir kabile liderliğinde, onun hakimiyeti altında kısa süreli de olsa zorunlu birliktelikleri meydana getirirse de, genellikle kabileler arası otorite ve menfaat mücadelesi şeklinde tarihe yansımıştır. Kabile içerisinde ise mal ve evladı çok olan kimselerin liderlik için mücadele etmeleri, bu genel görüntünün bir yansıması olsa gerektir.⁴

İslam öncesi dönemde Hicaz bölgesinde otoriteyi ele geçirme konusunda bir mücadelenin var olduğu bilinmektedir. Milâdî V. yy. ortalarından itibaren Hz.Peygamber'in büyük dedesi Kusay, Huzâa'nın elinde olan liderliği, onların elinden almış ve bütün Arap kabilelerini kendi liderliği altında toplamayı başarmıştı.⁵ O dönemde Kusay, dini ve siyasî otoriteyi ifade eden Kâbe'deki görevlere bir düzenleme getirerek sıkâye, rifâde, sidâne, livâ ve nedve gibi görevleri sosyal yapı içerisine yerleştirmiştir.⁶ Kusay'ın ölümünden sonra Benû Abdiddâr ve Benû Abdimenâf arasında bu vazifelerin ifâ edilmesi hususunda ihtilaf çıkmış, sonuçta bu görevlerin kabileler arasında taksim edilmesinde anlaşmışlar, Benû Abdimenâf sıkâye ve rifâde, Benû Abdiddâr ise hicâbe, livâ ve nedve görevlerini üzerlerine almışlardır.⁷

Devam eden süreçte söz konusu görevlerin ele geçirilmesi ile ilgili olarak Hâşim ve Abdüşems arasında da bir rekâbetin olduğu görülmektedir. Bu rekâbet daha sonra Hâşim ve kardeşinin oğlu Ümeyye arasında devam etmiştir. İşte Benû Ümeyye ve Benû Hâşim'in uzun yıllar sürecek olan mücadelesinin başlan-

⁴ Arap kabilevi toplum yapısının sosyal unsurları hakkında geniş bilgi için bkz: Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr, Rasâilü'l-Câhız –er-Rasâilü's-Siyâsiyye, Beyrut, 1995, 407-460; İbrahim Sarıçam, Emevî-Hâşimî İlişkileri, 23,24.

⁵ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, es-Siratü'n-Nebeviyye, Thk: Meccidi Fethi es-Seyyid, Tanta, 1995, I, 170, 171.

⁶ İbn Hişâm, I, 171; Belâzürî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ, Ensâbü'l-Esrâf, Neşr: Süheyl Zekkâr, Riyâd ez-Ziriklî, Beyrut 1996, I, 56, 57; el-Bağdâdî, Muhammed b. Habîb, Kitâbü'l-Münammak fî Ahbâri Kureyş, Thk: Hürşit Ahmet Farûk, Beyrut, 1985, 83.

⁷ İbn Hişâm, I, 177-179; Belâzürî, Ensâb, I, 57, 60 ve 63.

giç noktası burası olmuştur.⁸ Geçen süre içerisinde dinî liderliği elinde bulunduran Benû Hâşim ile siyasî liderliği eline geçiren Benû Ümeyye arasında mücadele ve rekâbet devam etmiştir. Her yönden kendisini güçlü hisseden Benû Ümeyye, artık dinî liderliğin de kendisine geçme vaktinin geldiğine inandığı bir esnada, sadece Benû Ümeyye için değil, diğer kabileler için de büyük bir sürpriz ortaya çıkmıştır. Bu sürpriz, Hz.Muhammed'in ilâhî bir vahiyle İslâm'ı getirmesidir. Hz.Muhammed'in bu şekilde ortaya çıkmasını, Benû Ümeyye ve diğerleri siyasî ve idârî hakimiyetlerine karşı direkt bir tehdit olarak görmüşlerdir.⁹ Ebû Süfyân liderliğindeki Benû Ümeyye, dinî birtakım sebeplerin yanında, işte bu siyasî nedenlerle de İslâm'a karşı duracaktır.¹⁰

İşte sosyal görüntü itibarıyla böyle bir Arap toplumu içerisinde tezahür eden İslâm, bu yapıyı islah edici, hatta bu yapıyı ortadan kaldıran evrensel bir birlik anlayışını insanlara sunmuştur. İdeal insan ve toplum yapısını gerçekleştirmede karşı karşıya kalınan ilk problem elbette kabilevî bu parçalanmış yapı olmuştur. Hz.Peygamber İslâm'ın evrensel mesajıyla gerek teorik gerekse pratik anlamda kabileler üstü bir sosyal yapıyı oluşturmuş Arap insanının kimlik ve karakterine işlenmiş olan kabileciliğin ortaya çıkardığı parçalanmış yapıyı yok etmeye çalışmıştır. Ancak biz kabilecilik anlayışının Arap toplumu içerisinde uzun vadede etkisini ve bir olgu olarak varlığı gizli bir şekilde devam ettirdiğine şahid olmaktadır. Farklı araştırmalara konu olan bu durum için örnek sunmaya gerek olmadığı kanaatindeyiz.

Hız.Peygamber'in vefatından sonra Hz.Ebûbekir ve ondan sonra da Hz.Ömer'in halifelikleri Hz.Peygamber'le ortaya çıkan değişimin bir uzantısı olarak kabul edilse bile bu süreçte Hz.Ali'nin halifelik noktasındaki beklentileri,¹¹ Hz.Peygamber'in amcası Abbâs'ın Hz.Ali'yi halife olması konusunda teşvik etmesi¹² ve Ebû Süfyân'ın Hz.Ali ve Abbâs'ı bu konuda tahrik edici sözler söylemesi¹³ daha sonra ortaya çıkan kitlesel oluşumların fikrî alandaki şekillenmesini sağlayan kişisel girişimler olarak ifade edilebilir. Devam eden süreçte Hz.Osman'ın halifeliği döneminde Ümeyyeoğullarına gösterilen müsamaha ve devlet idaresindeki görevlerde öncelikli yer verme, bu kişisel karakterleri kitlesel alana taşımış, sonuçta müslümanlar arasındaki ilk kanlı hâdiseler olan Cemel ve Sıffîn Vak'aları iktidar etrafındaki mücadeleler olarak tarihe yansımıştır.

Muâviye'nin Hz.Ali ile giriştiği İslâm toplumunun yönetimini ele geçirme mücadelesinde Sıffîn ve Tahkîm olayları aradaki gerginlik ve mücadeleyi kalıcı hale getirmesinin yanında sözkonusu gerilimin dinî ve fikrî oluşumlara nüfuz etmesine de neden olmuştur. Sonuçta Hz.Ali'nin şehid edilmesi Muâviye'ye

⁸ Belâzürî, *Ensâb*, I, 68; Makrîzî, Takıyyüddîn Ahmed b. Ali, *Kitâbü'n-Nizâ' ve't-Tehâsum fî mâ beyne Benî Umeyye ve Benî Hâşim*, Thk: Hüseyin Mu'nis, Kahire, 1988, 41; Bağdâdî, *Kitâbü'l-Münâmmak*, 97, 98.

⁹ Bu konuda Ebû Cehil ve Velîd b. Muğîre'nin sözleri ile ilgili olarak bkz: İbn İshâk, Muhammed, *es-Siyer ve'l-Meğâzî*, Thk: Süheyl Zekkâr, Beyrut, 1978, 190, 191.

¹⁰ Faruk Ömer, *el-Medhal ilâ Târîhi Ali'l-Beyt*, Amman, 1998, 5.

¹¹ Belâzürî, *Ensâb*, II, 263; Bu konudaki genel değerlendirme için bkz: Hişâm Cüayt, *el-Fitne*, Arp.Terc: Halil Ahmed Halil, Beyrut, Thz, 37.

¹² Buhârî, *Meğâzî*, 85; İbn Hişâm, IV, 361; *el-İmâme ve's-Siyâse*, Nşr: Tâhâ Muhammed ez-Zeynî, Kahire 1967, I, 8; Makdisî, Mutahhar b. Tahir, *Kitâbü'l-Bed'ü ve't-Târîh*, Paris, 1916, V, 66.

¹³ Belâzürî, *Ensâb*, II, 271; Taberî, 488.

büyük bir güç ve avantaj kazandırmıştı. Hz.Ali ise meşru halifelik hakkının Ümeyyeloğulları tarafından gasp edilmek istenmesi karşısında bu hakkı savunmak için kılıçla mücadeleden çekinmemişti. Nitekim bunun sonucunda da hakkın Hz.Ali'den evlatlarına intikal eden bir miras olduğu düşüncesiyle şekillenen İslam Tarihindeki itikadî bölünme, yani Şîa ortaya çıkmıştır. Buradan hareketle Hz.Ali'yi halife yapan topluluk onun şehid edilmesinden sonra büyük oğlu Hz.Hasan'a yönelmiş ve ona biat etmişlerdir.¹⁴ Ancak ne var ki kendisine destek veren insanların samimiyetinden şüphe eden Hz.Hasan, bir anlaşma yaparak hilafeti Muâviye'ye teslim etmiştir.¹⁵ Devam eden süreçte Hz.Ali taraftarlarının sessiz tepkisel duruşu Muâviye'nin oğlu Yezid için biat alma girişimlerine kadar sakin bir seyir izlemiştir. Muâviye'nin oğlunu veliahd tayin etme girişimi Hz.Hüseyin ve taraftarları ile iplerin daha da gerilmesine neden olmuş, Muâviye'nin vefat edip Yezid'in halife olmasıyla da bu ipler kopmuştur. Gerginlik ve güvensizlik yerini münaferene ve mücadeleye bırakmıştır. Bu sürecin son noktası olan Hz.Hüseyin'in şehid edilmesi, Emevîler'in Hz.Ali taraftarlarıyla mücadelelerinin süreklilik kazanmasına neden olurken, muhalif grubun Ehl-i Beyt kavramı etrafında toplanarak siyasî ve dini düşüncelerini kalıcı hale getirmelerini sağlamıştır.

41/661 yılında Şam merkezli Emevî Devleti, tarihsel arka planını kabilevî mücadelelerin oluşturduğu bu temel üzerine oturmuştur. Emevîler'in siyasî muhalif olarak kabul ettikleri Hz.Ali ve taraftarlarına karşı uygulanan politikanın tarihsel arka planı bu şekildedir. Buradaki asıl amaç siyasî otoriteyi ve gücü ele geçirme mücadelesidir. Sonuçta Ümeyyeloğulları Hz.Peygamber'in peygamber olarak gönderilmesiyle ellerinden kaçırdıkları bayrağı tekrar ele geçirmişler, bu ise Hâşimoğulları cephesinde kabul edilmesi zor bir durum olmuştur. Bunun tabii bir neticesi olarak Emevîler, Hz.Ali ve taraftarlarına karşı sürekli psikolojik baskı ve hakaret yönü ağır basan politikaların yanısıra şiddet ve zulme varan uygulamalara da imza atmışlardır. Bu durum karşı karşıya duran iki muhalif grup olarak her iki tarafın söylem ve tavırlarına yansımış, her iki grup taraftarlarının aşırı uçlarının etkisiyle de farklı şekil ve görüntüsüyle de çeşitli rivayetlere konu olmuştur. İlk örnekleri Hz.Ali ve Muâviye arasındaki mücadelede ortaya çıkan bu karşı duruşun, Emevîler'in yıkılışına kadar geçen sürede varlığını devam ettirdiği görülmektedir.¹⁶

b- Hakaret İçin Kullanılan Kelimeler ve Kullanılış Şekilleri

Emevîler'in Hz.Ali ve taraftarlarına hakaret içerikli söylem ve uygulamalarını aktaran rivayetlerde genel olarak üç kelime görülür. Bunlar, “*şetm*” (شتم), “*sebb*” (سب), ve “*la'an*” (لعن) kelimeleridir. Lügatlarda birbirinin müteradifi olarak verilen “*şetm*” ve “*sebb*” kelimeleri, “*birine kötü söz söylemek, hakaret etmek, sövmek*” anlamlarına gelmektedir.¹⁷ Arapça kaynakların tercemesinde bu kelimeler-

¹⁴ *el-İmâme ve's-Siyâse*, 133.

¹⁵ Dineverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd, *el-Ahbârü't-Tivâl*, Nşr: Abdülmünim Âmir-Cemâlüddîn eş-Şeyyâl, Bağdat, Thz., 202,203; Ayrıca bu konu hakkında geniş bilgi için bkz: M.Ali Kapar, *Halifeliliğin Emevîlere Geçiş ve Verasete Dönüşmesi*, İstanbul, 1998, 24..vd; İbrahim Sarıçam, *Emevî-Hâşimî Mücadelesi*, 280 vd.

¹⁶ Hasan İbrahim Hasan, *Târihu'l-İslâm*, II, 2.3.

¹⁷ İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed Mükrim, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, 1300 h., I, 457; XII, →→

re daha çok “sövmek” karşılığı kullanılmaktadır. Ancak sövmek kelimesiyle Türkçe’de daha çok belli kalıp ifadelerin kullanılarak karşı tarafın namus ve duygusal alanına tecavüzü ifade eden argo kelimeler dizimi anlaşılmaktadır. Bu yönüyle “hakaret” anlamı içerisinde daha dar bir alanı ifade etmektedir. İlerleyen satırlarda bir çok örneğini vereceğimiz çeşitli hitaplar arasında kullanılan “sebb” ve “şetm” kelimelerini “sövdü” şeklinde anlamlandırmak, en azından Türkçedeki “sövgü” karşılığı olarak düşünmek uygun görünmemektedir. “Lanet” kelimesi ise bunlardan biraz daha farklı olarak sözlükte “kouvma, uzaklaştırmak, iyilik ve faydadan mahrum bırakmak” anlamlarına gelmektedir. Dinî yönden ise “Allah’ın başış ve merhametinden mahrum bırakılmayı” ifade etmektedir. Lanetleme Allah tarafından olursa “dünyada iyilik ve hidayetten, ahirette de lütuf ve merhametten mahrum bırakma”, insan tarafından olursa “küfür, sövme, hakaret, beddua” anlamlarına gelmektedir.¹⁸ Ayet ve hadislerde de kullanım alanı bulan lanet, “hakaret, beddua ve Allah’ın rahmetinden uzaklaştırma” anlamlarında kullanılmıştır.¹⁹

Konu ile ilgili rivayetlerde en çok kullanılan bu üç kelimenin haricinde az da olsa başka kelimelere de rastlamak mümkündür. Bunlar “نال من”, “خفض”, “انتقص”, “وقع في” ve “غار” kelimeleridir. “Bir şeye zarar/hasar vermek, lekelemek, iftira atmak”, “sinirlendirmek, öfkelenlendirmek”, “alçaltma, indirme”, “indirme gözden düşürme”, ve “kıskanmak” anlamlarına gelen bu kelimeler, gerek maddi, gerekse manevi bir hakareti ihtiva etmektedir. Kullanılan kelimelerdeki farklılıkları bir kenara bırakırsak ortak yön “hakaret”tir. Bu Türkçedeki “sövmek” kelimesini aşan bir ifade olduğu için biz bu araştırmamızda “hakaret” anlamını kullanmayı uygun bulduk.

Rivayetlerde dikkatimizi çeken diğer bir husus da sözkonusu kelimelerin kullanımında herhangi bir şekil ya da kalıp ifadenin bulunmadığıdır. Özellikle Cuma hutbelerinde adet haline getirildiği iddiaları bağlamında ele alacak olursak, söz konusu geleneğin bir kalıp ya da şekilde tezahür etmediğini belirtmek gerekecektir. Bu çerçevede nakledilen rivayetlerde hakaret uygulaması yerleşik bir adet olmaktan öte, kişisel ve bölgesel bir görüntü arz etmektedir.

c- Hakaret Uygulamasının Başlangıcı

Hız.Ali ile Muâviye arasındaki ilişkilerin kopmasını Hız.Osman’ın şehid edilmesiyle başlatmak mümkündür. Bu süreçte ortaya çıkan olaylar çerçevesinde rivayetlere konu olan bir hakaret söyleminden bahsetmek oldukça zordur. Bu rivayetlerde itham, tehdit ve eleştirileri bolca görmek mümkündür. Ancak yine de seviyeli bir dilin kullanıldığı görülmektedir. Bu durum tahkîm sonrasında iki hakemin bir araya gelip sonuç olmaktan daha çok problem olan kararlarından sonra kaynaklara yansıyan bir rivayetle kesilmektedir. Nakledildiğine göre tahkîm sonucu Abdullah b. Abbas ve Şureyh b. Hânî tarafından Hız.Ali’ye iletince, o sabah namazından sonra kunut yaparak: “Allah’ım Muâviye, Amr, Ebû

→ →

318,319; el-Ezherî, Ebî Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzibü’l-Lüğa*, Mısır, thz., XII, 312,313; XIII, 328,329; Ahmed el-Âyid vdğ., *el-Mu’cemu’l-Arabîyyi’l-Esâsî*, Byy., 1988, 602, 670.

¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XIII, 387,388.

¹⁹ Geniş bilgi için bkz: Kamil Yaşaroğlu, “Lânet”, DİA, Ankara 2003, XXVII, 101.

A'ver, Hubeyb, Abdurrahman b. Halid, Dahhâk b. Kays ve Velid'e lanet et" diye dua etmiştir. Bu durum Muâviye'ye haber verilince o da, Ali, İbn Abbas, el-Eşter, Hasan ve Hüseyin'e lanet etmiştir.²⁰ İbn Kesîr bu rivayeti özetledikten sonra "Bu doğru değildir, en doğrusunu Allah bilir" diyerek doğru olmadığı noktasındaki kendi görüşünü ifade etmektedir.²¹ Şiî temayülü ile tanınan Mes'ûdî de Hz.Ali'nin tahkîmin sonucuna yönelik tepkisini dile getirirken herhangi bir kunut ya da lanet olayına işaret etmemektedir.²²

Konu ile ilgili kaynaklarda geçen diğer bir rivayet Muâviye kanadından gelmektedir. Nakledilen bilgiye göre Muâviye, Muğîre b. Şu'be'yi Kûfe'ye vali olarak görevlendirdiğinde onu çağırması ve kendisini öven ifadelerden sonra şöyle demiştir: "Sana bazı şeyleri tavsiye etmek istedim. Ancak beni razı edip sevindirme ve halkımı ıslah etmedeki basiretine güvenerek bunları sana bıraktım. Ne var ki, bir hususu söylemeden de kendimi alamıyorum. Ali'ye sürekli olarak hakaret etmekten ve kötölemekten geri durmayacaksın. Osman'a da rahmet okuyup istiğfar dilemeyi ihmal etmeyeceksin. Ali taraftarlarının ayıplarını her fırsatta dile getirip onları yanına yaklaştırmazken, Osman taraftarlarını koruyup her fırsatta gözeteceksin." Muâviye'nin bu sözlerine karşılık Muğîre: "Sen de denendin ben de denendim. Ben senden önce başkalarına da çalıştım. Bir konumda olmak, yükseltilmek ya da alçaltılmak benim umurumda değil. Sen beni yine deneyeceksin, ya övecek ya da ayıplayacaksın" demiş, Muâviye de "İnşallah öveceğiz" diye cevap vermiştir.²³ Rivayetin devamında Muğîre'nin yedi sene birkaç ay süreyle Muâviye'nin valiliğini sürdürdüğü, iyi bir yönetim gösterdiği ancak Hz.Ali'ye hakarettten ve Hz.Osman'ı övmekten vazgeçmediği belirtilmektedir.

Diğer kaynaklarda olmamakla birlikte Belâzürî'nin naklettiği bir rivayet bu konuda farklı bir detaya işaret etmektedir. Nakledildiğine göre Muâviye Muğîre'ye bir mektup yazarak: "Ali'ye hakareti ve onu küçük düşürmeyi açıkça herkesin göreceği şekilde yap" demiş, Muğîre de ona bir mektup yazarak: "Ey müminlerin emiri, senin adına bundan hoşlanmıyorum. Ne zaman Ali'ye hakaret edip onu küçük düşürsen birilerine kızıyor ve dövüyorsun. Bu durum senin hilm ve affını aşan, sıkıntı veren bir durum oluyor" demiştir.²⁴

²⁰ Taberî, Muhammed b. Cerîr, Târîhu't-Taberî, Lübnan 2005, (Beytü'l-Efkârî'd-Düvelî yayını, tek ciltlik baskısı), s.867; İbnü'l-Esîr, İzzüddin b. Ebi'l-Hasen Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Lübnan 2005, (Beytü'l-Efkârî'd-Düvelî yayını, tek ciltlik baskısı), 444. Taberî ve İbnü'l-Esîr olayı bu lafızlarla verirken, Belâzürî Muâviye'nin Ali, el-Eşter, Kays b. Sa'd, Hasan, Hüseyin, İbn Abbas ve Abdullah b. Ca'fer'e lanet ettiğini haber verir. Belâzürî, *el-Ensâb*, III, 126. Minkarî Hz.Ali'nin kunutununun sabah ve akşam namazlarında olduğunu bildirirken onun Muâviye, Amr, Ebû Mûsâ, Hubeyb, Dahhâk, Velid ve Abdurrahman'a lanet ettiğini, Muâviye'nin de Ali, İbn Abbas, Kays b. Sa'd, Hasan ve Hüseyin'e lanet ettiğini bildirmektedir. Nasr b. Mûzahim el-Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, Mısır 1981, 552. İbnü'l-Mutahhar ise Hz.Ali'nin ölümüne kadar buna devam ettiğini bildirir. İbnü'l-Mutahhar el-Makdisî, *el-Bed'ü ve't-Târîh*, I,327.

²¹ İbn Kesîr, İsmail b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'-Nihâye*, Beyrut, 2004, (Beytü'l-Efkârî'd-Düvelî yayını, iki ciltlik baskısı), I, 1154.

²² Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, *Murûcü'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, Beyrut, 1987, II, 411.

²³ Taberî, 936; İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferac Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Mulûki ve'l-Ümem*, Beyrut 1995, V, 241; Belâzürî, *el-Ensâb*, V, 252; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 483.

²⁴ Belâzürî, *el-Ensâb*, V, 30.

Bu rivayet her ne kadar önceki rivayetle aynı konuyu paylaşa da sadece Belâzürî tarafından nakledilip diğer kaynaklarda olmaması yönüyle bir şüpheyi uyandırmaktadır.

Muâviye'nin Hz.Hasan'dan halifeliği devralmasından sonra (41/661), Küfe'ye vali olarak görevlendirdiği Muğîre b. Şu'be'nin Hz.Ali ve taraftarlarına karşı sürdürdüğü hakaret uygulaması hemen tüm İslam Tarihi kaynaklarının naklettiği bilgiler arasındadır. Zira sözkonusu uygulamanın sonucu olarak ortaya çıkan Hucr b. Adî ve arkadaşlarının öldürülmesi, bu süreçteki önemli hadiselerdendir.²⁵ Hadisenin detaylarını bir kenara koyarsak burada altının çizilmesi gereken husus, onun Muğîre'ye ve sonrasında Ziyâd b. Ebî'he karşı çıkışının önde gelen sebebi onların Hz.Ali'ye yönelttikleri hakaretlerdir. Yukarıdaki rivayeti göz önüne alacak olursak bu uygulamanın bizzat Muâviye'nin emriyle başladığı kabul edilecektir.

Bu süreçte Taberî'nin naklettiği bir rivayet hakaret uygulamasının bu gelişmelere paralel bir zaman dilimi içerisinde Basra'da görüldüğünü haber vermektedir. Muâviye Hz.Hasan ile yaptığı anlaşmadan sonra Muğîre b. Şu'be'yi Küfe'ye, Büsr b. Ebî Artae (بسر بن أرتاء)'yi de Basra'ya vali olarak görevlendirmişti. Rivayet Büsr'e, Muğîre'ye yapıldığı gibi herhangi bir telkiden bahsetmemekle birlikte onun Basra minberinden Hz.Ali ve taraftarlarına hakaret ettiğini haber vermektedir.²⁶ Burada dikkatimizi çeken husus Muâviye'nin hizmetinde Mekke, Medine, Yemen, Basra, Şam gibi farklı yerlerde idari görevlerde bulunan Büsr'ün²⁷ diğer yerlerde değil de sadece Basra'da Hz.Ali ve taraftarlarına hakaretinin rivayetlere konu olmasıdır. Bu durum, acaba rivayetle bir yönlendirme mi yapılmaktadır? Yoksa bu uygulama için bir coğrafya mı seçilmiştir? sorusunu akla getirmektedir. Yoksa bu durum Büsr'ün siyasî bir manevrası olarak mı görülmelidir?

Hız.Ali ve taraftarlarına yönelik hakaretin başlangıcıyla ilgili zikredilebilecek bu rivayetlerin -ki bunlar Hz.Hasan'ın hilafeti devretmesinden sonraki döneme aittir- öncesine ait bir bilgi, dolaylı da olsa hakaret uygulamasının daha önce başladığına işaret etmektedir. Genel olarak bilindiği üzere Hz.Hasan babası Hz.Ali'nin şehid edilmesinden sonra taraftarlarınca halife olarak kabul edilmişti. Söz konusu süreç bir çok detaya sahip olmakla birlikte konumuz açısından önemli olan kısmı, Hz.Hasan'ın bir anlaşmayla halifeliği Muâviye'ye devretmesidir. İşte kaynaklarda verilen bilgiye göre bu anlaşmanın maddelerinden biri de, Hz.Ali'ye hakaret edilmemesi şartıdır.²⁸ Bir çok kaynakta nakledilen bu bilgiye göre Hz.Ali'ye hakaret uygulamasının başlangıcı yukarıda bahsettiğimiz Muğîre ve Büsr hadiselerinden önce olmuştur.

— — — —

²⁵ Hucr b. Adî ve hareketi konusunda geniş bilgi için bkz: Nebi Bozkurt, "Hucr b. Adî", DİA, İst. 1998, XVIII, 277,278; Ebu'l-Haccâc Yusuf el-Beyâsî, *el-İ'lâm bi'l-Hurûbi'l-Vâkı'a fî Sadri'l-İslam*, Amman 1987, I, 318 vd. Hasan Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ankara 1993, 43.vd.; Ali Dadan, "İslam toplumundaki İlk Sivil Direniş Hareketlerinden Hucr b. Adî Hareketi ve Toplumsal Etkileri" İstem, sayı:5, Konya 2005, 203.vd.

²⁶ Taberî, 903; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 467.

²⁷ Zirikî, Hayruddîn, *el-A'lâm*, Beyrut 1969, II, 23,24.

²⁸ Taberî, 900; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 465; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I,1200; Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Beyrut 1985, III, 264.

Diğer sosyal olaylarda olduğu gibi hakaret uygulamasında da bu rivayetler çerçevesinde bir başlangıç tespit etmenin güçlüğü ortadadır. Rivayetler gerek Muâviye'nin gerekse valilerinin bu noktadaki söylem ve uygulamalarına vurgu yaparlarken, zamanı konusunda herhangi bir tespite yer vermemişlerdir. Ancak bu sürecin tahkîm hadisesiyle başladığını ifade etmemiz yanlış olmayacaktır. Hz.Hasan'ın Hz.Ali'ye hakaret edilmemesini bir şart olarak ileri sürmesi de bizi ister istemez ilişkilerin koptuğu tahkîm hadisesine götürmektedir.

d- Muâviye'nin Söylem ve Uygulamalarında Hz.Ali'ye Hakaret

Hz.Ali ve taraftarlarına hakaret uygulamasının odağında Muâviye'nin bulunması tesadüfi değildir. Bu dönemde cereyan eden gelişmeler çerçevesinde siyasi iktidarı ele geçirme mücadelesi veren iki farklı duruşu temsil eden kişilerden biri ve Emevî Devleti'nin ilk halifesi olmasının yanında bizzat Muâviye'nin ifadelerindeki hakaretlerin rivayetlerde yer alması bu konuda onu hedef noktası haline getirmektedir. Yukarıda ifade edilen tahkîm sonrası Hz.Ali'nin Muâviye ve yanındakilere lanet ettiği haberine istinaden onun da Hz.Ali ve yanındakilere lanet ettiği, yine Muğîre'ye yaptığı Hz.Ali ve taraftarlarına yönelik hakaret tavsiyesinden ayrı olarak, zamanı belli olmamakla birlikte bazı rivayetlerde onun telkin ve tahriklerine yer verilmektedir.

Bir defasında hac için Mekke'ye giden Muâviye haccını yaptıktan sonra Sa'd b. Ebî Vakkas'ın elinden tutarak Dâru'n-Nedve'ye gitmişler, Muâviye orada Hz.Ali aleyhine hoş olmayan sözler sarfetmeye başlamıştı. Sa'd ona hemen tepki göstererek bu hareketinin doğru olmadığını belirtmiştir.²⁹

Minkarî'nin naklettiği bir bilgiye göre, Hz.Ömer'in oğlu Ubeydullah'ın Şam bölgesine geldiğini duyan Muâviye, Amr b. el-Âs'ı çağırarak Ubeydullah'ın bir konuşmayla Hz.Ali'nin Hz.Osman'ın katili olduğuna şahitlik etmesinin ve ona hakaret etmesinin iyi ve etkili olacağı düşüncesini onunla paylaşmış, Amr da bu düşüncesinde ona destek vermiştir. Bunun üzerine Muâviye Ubeydullah'ı çağırarak: "Ey kardeşimin oğlu, senin babandan dolayı bir konumun var. Güvenilir ve doğru bir kişisin, çık bütün olanları anlat. Ali'ye hakaret et ve onun Osman'ın katili olduğunu ilan et" deyince Ubeydullah b. Ömer bu teklifi reddetmiş ve orayı terketmiştir. Onun bu tepkisine kızan Muâviye Amr'a: "Şayet babasını Hürmüzân öldürmeseydi ve Ali'den korkusu olmasaydı, kesinlikle bizim yanımıza gelmezdi. Görüyor musun? nasıl da Ali'yi övüyor?" demiştir. Amr: "Sen galip olduktan sonra bırak gitsin" diyerek onun kızgınlığını gidermeye çalışmıştır.³⁰

Muâviye'nin hakaret içerikli söylemlerini nakleden rivayetlerde ortak olan husus, sonucunda birilerinin tepki gösterip gerginliğe sebep olmasıdır. Bu çerçevede nakledilen diğer bir rivayette şöyle bir bilgi verilmektedir. Dahhâk b. Kays Şam'da Muâviye'nin yanına gitmişti. Muâviye Şam halkının ileri gelenlerinden bir grup ile otururken onlardan birisi kalkarak bir konuşma yapmış ve konuşmasını da Hz.Ali'ye hakaretle bitirmişti. Oradaki insanların sessizliğine karşın

²⁹ Mes'ûdî, *Murûc*, III, 23; İbn Asâkîr, Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Abdullah, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, Beyrut 1996, XLII, 119; Rivayetin devamında Muâviye Sa'd'a, kendisini Hz.Ali'ye sebbetmekten alkoyan şeyin ne olduğunu sorması üzerine, onun Hz.Ali'nin faziletini ortaya koyan üç olayla cevap verdiği nakledilmektedir. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 1180, 1181.

³⁰ Minkarî, *Vak'atü Sıffin*, 83.

Dahhâk söze girerek: “Ey müminlerin emiri, bu adam şayet senin peygamberlere lanet etmekten hoşlanacağını bilse onlara da lanet eder. Allah’tan kork ve Ali’yi bırak. O Rabbine kavuşmuş ve kabrinde tek başına yaptıklarının karşılığını görüyordur” deyince Muâviye: “Ey Dahhâk, o lanet edenin lanetine göz yumdum. Şimdi sen çıkacaksın ve onun lanet ettiğine sen de lanet edeceksin, ister isteyerek ister zorla” demiştir. Dahhâk: “Eğer affeder sen senin için daha hayırlı olur” demesine rağmen Muâviye ısrarından vazgeçmemiştir. Bunun üzerine Dahhâk: “Vallahi sözümde sana insafılı davranmayacağım” diyerek kalkmış ve Muâviye ile Ali’nin birbirlerini azgın/bâğî ilan ederek saldırdıklarını, her birinin karşı tarafı böyle gördüğünü ifade ederek, Allah’ın lanetinin bâğîler üzerine olmasını dilemiştir.³¹

Bir defasında Medine mescidinde insanlara hitap eden Muâviye, Allah’a hamd ve senadan sonra Hz.Ali aleyhine sözler söyleyerek onu Hz.Osman’ın öldürülmesinden sorumlu tutmuştur. Minberin hemen altında oturan Hz.Hasan bu ithama ve hakarete dayanamayarak kalkmış onun bu ithamlarını reddetmiştir.³² Kûfe’de ise Muâviye’nin de hazır bulunduğu bir mecliste Muğîre b. Şu’be’nin Hz.Ali’ye hakaret içerikli konuşmalar yaptığı bildirilmektedir.³³ Taberânî’nin naklettiği bir bilgiye göre, yine Muâviye’nin de hazır bulunduğu bir mecliste Amr b. el-Âs ve Muğîre b. Şu’be Hz.Ali’ye hakaret etmişler, bunlara dayanamayan Hz.Hasan ise kalkarak onlara cevap vermiştir.³⁴

Yukarıdaki rivayetlerde görüldüğü gibi gerek Muâviye’nin bizzat kendisinden gerekse onun bulunduğu meclislerde başkaları tarafından dile getirilen hakaretlerde kişisel tepkiler ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede kaynaklarda nakledilen İbn Abbas ve Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin tepkilerini zikretmek gerekecektir. İbn Abbas Şam’da bulunduğu bir esnada Muâviye ile görüşmüş o da ona beytülmale girerek her ihtiyacını gidermesini söylemiştir. Çıkinca, İbn Abbas Muâviye’ye bir ihtiyacının daha olduğunu bildirmiştir. Onun ne olduğunu soran Muâviye’ye: “Ali... Sen onun faziletini, önceliğini ve akrabalığını biliyorsun, o artık ölmüştür. Senin minberlerinden ona hakaret edilmemesini istiyorum” deyince O: “Heyhât ey İbn Abbas, bu dinin emridir, öyle değil mi? Öyle olmadı mı?” diye cevap vermiştir. Bunun üzerine İbn Abbas: “Sen daha iyi bilirsin” diyerek oradan ayrılmış ve Medine’ye dönmüştür.³⁵ Ebû Eyyûb el-Ensârî de Şam’da sürekli Hz.Ali’ye hakaret edilmesinden dolayı rahatsız olarak Muâviye’ye: “Ey Muâviye, şu insanların Ali’ye hakaret etmelerine engel olsana” demiş, Muâviye bunu yapamayacağını söyleyince de: “Vallahi Ali’ye hakaret edildiğini duya duya bu yerde kalamam” diyerek deniz kenarına gitmiş ve ölünceye kadar da orada kalmıştır.³⁶

³¹ İbn Hallikân, Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebibekir, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zemân*, Thk: İhsan Abbas, Beyrut, thz., II, 505; Ebu'l-Fidâ, İmâdüddîn İsmâil, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer (Târîhu Ebu'l-Fidâ)*, Beyrut, thz., I, 195.

³² Belâzürî, *el-Ensâb*, V, 121.

³³ İbn Asâkîr, XVIII, 389; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, I, 103, 105.

³⁴ Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Thk: Hamdi Abdülmecid es-Sefî, Kahire 1983, III, 72; Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekir, *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, Beyrut 1967, VII,247.

³⁵ Müellifi Mechûl (Hicri 3.asır), *Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye ve Fîhi Ahbâru'l-Abbâs ve Veledihî*, Thk: Abdülaziz ed-Dürî- Abdülcebbar Muttalibî, Beyrut 1971, 45.

³⁶ İbnü'l-Adîm, Ebû'l-Kâsım Kemâleddin Ömer b. Ahmed, *Buğyetu't-Taleb fî Târîhi Haleb*, Thk: →→

Muâviye'nin Hz.Ali'ye yönelik hakaret söylemlerini ya da bunlara verdiği destekleri belirten rivayetleri çoğaltmak mümkündür.³⁷ Ancak aktardığımız bilgiler yeterli kanaat oluşturacak muhtevayı verdiği için daha fazla örneklendirmeyi gerekli görmüyoruz.

e- Emevî Valilerinin Söylem ve Uygulamalarında Hz.Ali'ye Hakaret

Hz.Ali ve taraftarlarına yönelik hakaret uygulamalarının yoğunluk gösterdiği Emevîler'in ilk dönemlerinde dikkat çeken bir husus bu uygulamanın belli merkezler ve buralarda görevli idareciler tarafından yapılmasıdır. Merkezi otoritenin İslam coğrafyasının farklı bölgelerindeki yerleşim birimlerine görevlendirdiği valiler her konuda tam yetkili bir konumda olmuşlardır. Onları görevlendiren merkezi otoritenin siyasî tasarrufu sonuçta onların uygulamalarının sorumluluğunu da üstlenmelerini gerekli kılmıştır. Bu açıdan bakıldığında belli bölgelerdeki sık vali değişikliklerinin bu nedenle ortaya çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu genel görüntüde dikkati çeken diğer bir nokta ise kimi valilerin bir takım söylem ve uygulamalarda aşırı bir tavır sergileyerek adeta merkezi otoriteyi gölgede bıraktığı gerçeğidir. Konumuz bağlamında bu durum kendisini çok net bir biçimde göstermektedir. Merkezdeki Hz.Ali ve taraftarlarına yönelik karşı muhalif duruş ve eleştirel yaklaşım valilerin idaresindeki diğer merkezlere hakaret, tahkir, zulüm ve öldürme şeklinde yansımıştır. Kaynaklardaki bir çok rivayet bu ifadeleri destekler mahiyettedir.

Valilerin Hz.Ali'ye hakaret uygulamaları ile ilgili ilk akla gelen şey hiç şüphesiz Küfe valisi Muğîre b. Şu'be'nin uygulamalarıdır. Muâviye'nin yönlendirmesi ve isteğiyle gerçekleştiği noktadaki rivayetler nedeniyle önceki başlıklar içerisinde ele aldığımız onun sözkonusu hareketi Hucr b. Adî ve etrafındaki Hz.Ali taraftarlarını rahatsız etmiş, onların giderek artan itiraz sesleri ise öldürülmeleriyle sonuçlanmıştır. Sonucu itibarıyla dikkatleri üzerine çeken bu uygulama İslam Tarihi kaynaklarının bir çoğunun rivayetlerine konu olmuştur. Rivayetlerin üzerinde durduğu ortak nokta, Muğîre'nin Hz.Ali'ye yönelik hakaretlerine karşılık Hucr'un ona aynı hakaretlerle cevap vermesi ve tüm baskılara rağmen bu tavrından vazgeçmemesidir. Bu nedenle Muğîre b. Şu'be'den sonra Küfe'ye vali olan Ziyad b. Ebih tarafından önce yanındakilerle birlikte tutuklanmışlar, sonra Muâviye'ye gönderme gerekçesiyle Küfe'den uzaklaştırılarak yolda öldürülmüşlerdir.³⁸ Bu yönüyle onlar Hz.Ali'ye hakaret uygulamasının ilk kurbanları olarak tarihe geçmişlerdir. Onların ölüm gibi ağır bir ceza ile cezalandırılmaları bir çok kişiyi rahatsız etmiş, Muâviye'nin eleştirildiği temel noktalardan biri de bu olmuştur.³⁹ Ne varki bu konuda zulüm ve işkence ile karşılaşmış, tepkisini canı ile ödeyenler sadece onlarla kalmayıp devam etmiştir.

Muğîre b. Şu'be'nin meşhur bu uygulamasının haricinde huzurunda kimi zaman ortaya çıkan hakaretlere de müsamaha gösterdiği nakledilmiştir. İbn

→ →

Süheyl Zekkâr, Beyrut 1988, VII,3033.

³⁷ Diğer örnekler için bkz: Belâzürî, el-Ensâb, V, 36, 37; İbn Kuteybe, Uyûnu'l-Ahbâr, Thk: Muhammed el-İskenderânî, Beyrut 1997, I-II, 233,234; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, 499,500; İbn Hallikân, Vefeyâtü'l-A'yân, II,504,505.

³⁸ Konu hakkında geniş bilgi için bkz: Nebi Bozkurt, "Hucr b. Adî", DİA, XVIII, 277,278; Hasan Onat, *Emevîler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, 43..vd.

³⁹ Et-Temimî, Muhammed b. Ahmed b. Temim, *Kitâbü'l-Mihan*, Beyrut 1988, 132,133

Asâkîr, onun huzurunda Kûfe halkından Kays b. Alkame'nin Hz.Ali'ye hakaretler ettiğini, orada bulunan Saîd b. Zeyd b. Amr'ın buna tepki göstererek: "Bakıyorum Rasûlullah'ın ashabına hakaret ediliyor, sen de buna seyirci kalıyorsun" dediğini nakletmektedir.⁴⁰ Basra'ya görevlendirilen Büsr b. Ebî Artae'nin Basra minberinden Hz.Ali'ye hakaretler ettiğini daha önce ifade etmiştik. İbnü'l-Cevzî ise onun daha Basra'ya gelmesinden önce minbere çıkan Humrân b. Ebân'ın aynı şeyi yaptığını ve çeşitli itirazlara muhatap olduğunu haber vermektedir.⁴¹

Daha sonraki süreçte Basra'ya atanan ve Emevîler döneminde önemli bir yere sahip olan Ziyad b. Ebîh'in aynı uygulamayı devam ettirdiği belirtilmektedir.⁴² Taberî'nin Ebû Mihnef'ten naklettiği bir rivayette Hucr ve arkadaşlarının saklandıklarını, Ziyad'ın ise onların peşine düştüğünü haber vermektedir. Güvenlik görevlisi olan Şeddâd b. Heysem, o gruptan Kubeysa b. Dabî'a'yı Ziyad'a getirmiştir. Ziyad ona Hz.Ali hakkındaki düşüncelerini sormuş o da iyi düşüncelerini ona söylemiştir. Onun şiddetli bir şekilde dövülmesini isteyen Ziyad, sonra ona aynı soruyu sormuş o da: "Vallahi parça parça ayırsan onun hakkında bu söylediklerimden başka bir şey söylemem" diye cevap vermiştir. Ziyad: "Ya ona lanet edeceksin ya da seni öldüreceğim" deyince o: "Öyleyse hemen öldür. Zira şakî olarak kalmaktansa Allah'ın razı olduğu bir kimse olarak ölmeyi arzu ederim" demiştir. Bu söz üzerine Ziyad, onun demirlere bağlanarak hapsedilmesini emretmiştir.⁴³ Mes'ûdî de Ziyad'ın Kûfe'de insanları sarayının kapısının önünde toplayıp Ali'ye lanet etmeye zorladığını, itiraz edenleri ise kılıçla tehdit ettiğini belirtmektedir.⁴⁴

Rivayetler Ziyad'ın ölümünden sonra bölgeye vali olan oğlu Ubeydullah'ın da aynı yöndeki tavırlarından bahsetmektedirler. Kerbelâ öncesi Hz.Hüseyin Kûfe'ye doğru gelirken yolda Kays b. Misher'i Küfelilere haber vermek üzere göndermiştir. Onu yolda yakalayan Emevî ordusu komutanı Husayn onu doğrudan Ubeydullah b. Ziyad'a göndermiştir. Ubeydullah ona: "Çık şu sarayın üzerine ve yalancı oğlu yalancı Hüseyin b. Ali'ye hakaret et demiştir." Sarayın üzerine çıkan Kays, Allah'a hamd ve senâ ettikten sonra: "İşte bu Allah'ın kullarının hayırlısı Hüseyin b. Ali, Rasulullah'ın kızı Fatıma'nın oğlu, ben onun elçisiyim, onun geldiğini size haber veriyorum. Ona tabî olun" dedikten sonra Ubeydullah ve babasına lanet etmiş Hz.Ali'ye de istiğfarda bulunmuştur. Bunun üzerine Ubeydullah b. Ziyad onun oradan aşağıya atılmasını emretmiş, onu sarayın üzerinden aşağı atarak öldürmüşlerdir.⁴⁵

Hz.Ali'ye hakaret uygulamasında kaynakların işaret ettiği diğer bir kişi de Medine valisi Mervan b. Hakem'dir. 42/662-49/669 ve 56/675-57/676 yılları

⁴⁰ İbn Asâkîr, XVIII, 389; XXI, 72,73. Burada Zeyd'in hadis rivayetleriyle ona cevap verdiği nakledilmektedir. Ayrıca bkz: Zehebî, *Siyeru A'lâm*, I, 103, 105.

⁴¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 186.

⁴² İbn A'sem, *Fütûh*, III-IV, 320; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 467.

⁴³ Taberî, 940.

⁴⁴ Mes'ûdî, *Murûc*, III, 35.

⁴⁵ Belâzürî, *el-Ensâb*, III, 378; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 508; İbn A'sem Hz.Hüseyin'in daha önce gönderdiği Müslim Akil'in Ubeydullah'ın Hz.Ali ve evlatlarına lanet etmesi üzerine, aynı şeyleri ona ve babasına söylemesi nedeniyle öldürüldüğünü ifade etmektedir. İbn A'sem, *Fütûh*, V-VI, 66.

rında iki defa valilik makamına gelen Mervan işbaşında olduğu süre içerisinde minberden Hz.Ali'ye hakareti adeta bir adet haline getirmiştir. Kaynaklar onun valiliği esnasında Hz.Ali'ye sebbettiğini, azledip yerine atanan Saîd b. el-Âs'ın böyle yapmadığını haber verirken,⁴⁶ diğer bazı kaynaklar Medinede bu uygulamayı yapan kişiden “*Âl-i Mervan'dan birisi*” ibaresiyle yapılan hakaretlere yönelik bilgi vermektedirler.⁴⁷ Umeyr b. İshak'tan nakledilen bir rivayet bu konuda net bilgiler vermektedir. Buna göre Mervan altı yıl Medine'de vali olarak görev yapmış ve bu süre zarfında her Cuma günü minberden Hz.Ali'ye hakaret etmiştir. O görevden azledilince yerine Saîd b. el-Âs görevlendirilmiş ancak o böyle bir hakarete bulunmamıştır. Sonra o azledilip yerine tekrar Mervan görevlendirilince tekrar hakaretlerine devam etmiştir. Hz.Hasan o esnada mescide gelir, Rasulullah'ın hüccesinde oturur hutbe bittikten sonra çıkar, namazını kılar ve evine giderdi. Ona: “*Mervan'a cevap vermeyecek misin?*” diyenlere cevap vermezdi, bilgisi verilmektedir.⁴⁸ İbn Kesîr'in verdiği bilgiye göre ise Hz.Hasan Mervan'a: “*Muhakkak ki Allah senin baban Hakem'e lanet etmiştir. Sen de Rasulullah'ın ifadesiyle onun sülbündensin*” diye cevap vermiştir.⁴⁹ Suyûtî ise, Mervan'ın bu hakaretlerine Hz.Aişe'nin de tepki göstererek onu tenkit ettiğini bildirmektedir.⁵⁰

Kaynaklar bu valilerin dışında Haccac b. Yusuf'un Hz.Ali'ye lanet etme konusunda insanlara zulmettiğine dair bilgiler vermektedir.⁵¹ Yine Muâviye b. Hudeyc'in benzer hakaretleri nedeniyle Hz.Hasan tarafından ayıplandığı ve eleştirildiği nakledilen bilgiler arasındadır.⁵² Haccac'ın kardeşi Muhammed b. Yusuf es-Sekafî Yemen'de valilik yaptığı esnada Hz.Ali'ye hakaret ettiği rivayetlere konu olmuştur.⁵³

f- Muâviye Sonrası Dönemde Hz.Ali'ye Hakaret Uygulaması

Kaynaklardaki bilgiler çerçevesinde Emevîler döneminde Hz.Ali'ye yönelik hakaret uygulamalarında belli bazı isimler ön plana çıkmaktadır. Bu süreçte Muâviye, Muğîre b. Şu'be, Ziyad b. Ebih, Mervan b. Hakem ve Haccac b. Yusuf gibi isimlerin altını çizmek gerekir. Ancak devam eden süreçte gerek halifelerin gerekse valilerin söylem ya da uygulamalarına yansıyan hakaret içerikli bilgilerin hemen hemen yok denecek kadar az olması dikkat çekici bir durumdur. Bu araştırmayla ulaşılabildiğimiz kaynaklar çerçevesinde yaptığımız tespitler bizi böyle bir sonuçla karşı karşıya bırakmaktadır. Mesela valilik döneminde bu açıdan

⁴⁶ İbn Asakîr, XXI, 129; Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tarihu'l-İslam ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*, Beyrut, 1989, (41-60 yılları), 228; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I,1231.

⁴⁷ İbn Asakîr, XLII, 17; Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, (Ahdü Hulefâi'r-Râşidin), 622; Müslim, *Fedâilü's-Sahâbe*, 2409.

⁴⁸ Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, (61-80 yılları), 231; İbn Asakîr, LVII, 243; Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebu Bekir, *Tarihu'l-Hulefâ*, Beyrut, 1995, 215.

⁴⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 1307.

⁵⁰ Suyûtî, *Tarihu'l-Hulefâ*, 230,231.

⁵¹ Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, (81-100 yılları), 129; (101-120 yılları), 424; İbn Asakîr, XXXVI, 97, 98; İbn Hacer, Ahmed b. Ali, *Tehzibü't-Tehzib*, Byy., 1326 h., VII,226; Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddin, *Tezkiratü'l-Huffâz*, Beyrut, 1374 h., I,58; el-Yâfiî, Ebü Muhammed Abdillâh b. Es'ad b. Ali b. Süleyman, *Mir'âtü'l-Cinân ve İbratü'l-Yakzân*, Kahire 1993, I, 242; et-Temîmî, *Kitâbü'l-Mihan*, 309,310.

⁵² İbn Asakîr, LIX, 28; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, III, 81,82.

⁵³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 1381.

rivayetlere konu olan Mervan b. Hakem'in halifelik döneminde ne onun ne de neslinden gelen halifelerin böyle bir uygulamalarından bahseden herhangi bir rivayete rastlayamadık. Bu durum zihnimizde çeşitli sorular oluşturmaktadır. Acaba sözkonusu hakaret uygulaması ile ilgili örnekler sadece Muâviye dönemi ile mi sınırlıdır? Devam eden süreçte bu uygulama neden yoktur? Bu duruma göre acaba "Ömer b. Abdülaziz hariç Emevîler'den Hz.Ali'ye hakaret etmeyen kimse kalmamıştır" gibi yargıların kaynağı nedir? Zihnimizde ilk anda beliren bu sorulara yenilerini ilave etmek mümkündür. Ancak vakıyı tespit açısından konunun detaylarına bakmakta yarar vardır.

Muâviye ve sonrası dönemde İslam Tarihi açısından önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır. İster istemez bu süreçteki bazı olaylar içerisinde Hz.Ali'ye hakaretin sözkonusu edilmesi bir beklenti halinde zihnimizde oluşmaktadır. Mesela Yezid'in veliahd tayin edilme süreci ve Muâviye ile Hz.Hüseyin liderliğindeki karşı grup arasındaki sözlü münakaşalarda, Yezid'in halifelik sürecinde, Hz.Hüseyin'in Küfe'ye doğru yola çıkıp Kerbelâ'da şehid edilmesi sürecinde, Tevâbün ve Muhtar es-Sekafi hareketlerinde, Muhammed İbnü'l-Hanefiyye ve etrafında gelişen olaylar zincirinde, Abdullah b. Zübeyr hareketinde, kronolojik olarak daha sonraki dönemlerde Zeyd b. Ali ve Abbasî ihtilali sürecinde... Bütün bu hadiseler içerisinde acaba neden Hz.Ali'ye hakaret hiç sözkonusu edilmemektedir. Bu sorunun iki cevabı olabilir: 1.Ya herhangi hakaret uygulaması yoktur, 2.Ya da herkes sürekli yapılan bu hakaretleri kanıksamış ve tepkisizleşmiş, öyle ki rivayetlere dahi konu olmamıştır. Bu ikinci cevabın mantığı izahı pek mümkün görünmediği için ilk cevap ön plana çıkmaktadır.

Ömer b. Abdülaziz konumuz açısından bir durak noktası oluşturmaktadır. Bazı kaynaklarda onun baştan beri süregelen Hz.Ali'ye hakaret uygulamasına son verdiği haber verilmektedir. Ya'kûbî onun ahlakı ve uygulamalarından bahsederken "Ali b. Ebû Tâlib'e minberden lanet etmeyi terketti. Bunu her tarafa yazarak bildirdi" demektedir.⁵⁴ Mes'ûdî ise onun ahlakıyla ilgili bilgi verdiği satırlarda; "Ömer hakkın ve tevazuun zirvesi idi. Kendinden önceki Benî Ümeyye amilleri hakkında kararlar verdi. Gücü yettiğince onları ıslah etti. Amillerini kendi yoluna sevketti. Ali'ye minberden yapılan laneti terketti. Onun yerine (ربنا وإخواننا الذين سبقونا بالإيمان ولا تجعل في قلوبنا غلا للذين آمنوا ربنا إنك)⁵⁵ ayetini koydu. Denildi ki onun yerine (إن الله يأمر بالعدل والإحسان وإيتاء ذي)⁵⁶ ayetini koydu. Bazıları da dediler ki onun her ikisini de koydu. İnsanlar bu ayetleri bu nedenle okudular."⁵⁷ İbnü'l-Esîr ise: "Benî Ümeyye Ömer b. Abdülaziz hilafeti üstleninceye kadar Ali b. Ebu Talib'e sebbederlerdi. O bunu terketti ve bu konuda her taraftaki valilerine mektuplar yazdı" dedikten sonra onun Hz.Ali'ye olan muhabbetini

⁵⁴ Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Yakub b. Cafer b. Vehb b. Vâdh, *Târîhu Ya'kûbî*, Beyrut 1995, II, 305.

⁵⁵ Haşr 50:10.

⁵⁶ Nahl 16:90.

⁵⁷ Mes'ûdî, Murûc, III, 193,194; Mes'ûdî'nin naklettiği bu bilginin diğer ilk dönem ve bazı muahhar kaynaklarda olmadığını bildiren İbrahim b. Yusuf el-Aksam, konunun araştırılması gerektiğine işaret etmektedir. İbrahim b. Yusuf el-Aksam, *ed-Devletü'l-Emeviyye fi Kitâbâtî'l-Mes'ûdî*, Cidde 2003, 88,89.

delillendirme açısından bazı bilgilere yer vermektedir.⁵⁸ İbn Tiktaka da bu gruba katılarak, Ömer b. Abdülaziz'in halife olunca Benî Ümeyye'nin minberlerde hakaret ettiği Hz.Ali'ye sebbi durdurduğunu ve onun yerine (إن الله يأمر بالعدل والاحسان) ayetini koyduğunu ifade etmektedir.⁵⁹

Bu kaynaklarda verilen bilgiler daha sonraki dönemlerde farklı bir şekle girmiştir. Ebu'l-Fidâ, Hz.Hasan'ın halifelikten ayrıldığı H.41 yılından itibaren Benî Ümeyye halifelerinin minberlerde Hz.Ali'ye hakaret etmelerine Ömer b. Abdülaziz'in son verdiğini bunu halife olduğu 99/717 yılının başlarında gerçekleştirdiğini naiblerine mektuplar yazarak bunu duyurduğunu, onun yerine (إن الله يأمر بالعدل والاحسان) ayetini koyduğunu ondan sonra bir daha minberlerde Hz.Ali'ye hakaret edilmediğini belirtmektedir.⁶⁰ Ziriklî⁶¹ ve Ebû Nuaym el-İsbahânî⁶² de eserlerinde bu çerçevedeki bilgilere yer veren müelliflerdendir.

Sözkonusu kaynakların şîî temayülü ile tanınan tarihçiler ile muahhar tarihçiler olduğunu belirtmek gerekir. Ya'kübî ve Mes'ûdî ile muasır veya onlardan önceki diğer tarihçilerin eserlerinde konuya ilişkin herhangi bir rivayetin olmaması istifhamlara neden olmaktadır. Döneme ait bir çok bilgiyi bize aktaran Halife b. Hayyât, İbn Kuteybe, Dîneverî, İbn A'sem, Taberî, el-İmâme ve's-Siyâse müellifi gibi ilk dönem müellifleri ile İbn Asâkir, İbn Kesîr ve Suyûtî gibi muahhar müelliflerin eserlerinde bu konuya yer vermemiş olmaları bu istifhamları güçlendirmektedir. Konunun bu noktasında İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*'sında naklettiği bir bilgiyi zikretmek gerekecektir. Ali b. Muhammed'in Lut b. Yahya el-Ğâmidî (Ebû Mihnef)'den naklettiği rivayet şöyledir: "Ömer b. Abdülaziz'den önceki Benî Ümeyye'den olan valiler Ali'ye şetmediyorlardı. Ömer işbaşına gelince bunu durdurdu" Bu rivayetten sonra Küseyyir Azze'nin bu olay üzerine şu şiiri söylediğini nakletmektedir.

*Keşke Ali'ye hakaret edilmemiş, yürürken korkulmamış,
kötü sözlere uyulmamış olsaydı.*

Hüdâ'nın ayetlerini okuyunca, Sen açık doğruyu söyledin.

Yaptığın ve söylediğin şeyle marufu destekledin

*böylece bütün müslümanlar razı oldu.*⁶³

İbn Sa'd'ın naklettiği bu rivayette bir takım kapalılıklar vardır. "Ömer b. Abdülaziz'den önceki Benî Ümeyye'den olan valiler..." ifadesinden kastın onun Halife Velid b. Abdülmelik döneminde 96/714 (ya da 97/715) yılında görevlendirildiği Medine valiliği öncesindeki Medine valileri olması muhtemeldir. Zira Muâviye döneminde Medine'ye atanan Mervan b. Hakem'le başlayan süreçte

⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 674

⁵⁹ İbn Tiktaka, Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ, *el-Fahrî fî Âdâbi's-Sultâniyye*, Beyrut, thz., 129.

⁶⁰ Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbârî'l-Beşer*, I, 201.

⁶¹ Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 209.

⁶² Ebû Nuaym el-İsbahânî, Ahmed b. Abdillâh, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Mısır, 1935, V, 322.

⁶³ İbn Sa'd, Muhammed, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut 1957, V, 393, 394.

-Abdullah b. Zübeyr dönemi (64/684-73/692 yılları arası) hariç- Hişâm b. İsmail'e kadar geçen on validen biri hariç hepsi Ümeyyeoğullarına mensuptur.⁶⁴ Ve hepsine şamil olmak üzere Medine halkına, Haşimoğullarına, Ehl-i Beyt nesline baskıda ve Hz.Ali'ye hakarete aşırı gitmişlerdir.⁶⁵ Rivayette geçen "işbaşına gelme" (ولي) ifadesinin de valilik makamına gelmeyi ifade etmesi mümkündür. Zira bu rivayet sadece "ولي" kelimesi kullanılmasına karşın İbn Sa'd'ın diğer rivayetlerinde hilafete gelmenin kastedildiği yerlerde hep "ولي الخلاة" Şeklinde kullanılmıştır. Yine "Ömer b. Abdülaziz'den önceki Benî Ümeyye'den olan valiler..." ifadesi konuyu sadece valiler ile sınırlandırmakta halifeleri bu uygulamaya dahil etmemektedir. Bu yöndeki bilgiyi ilk kullanan müellif olması yönüyle bu rivayet önemlidir. Ancak rivayette verilen bilgi ve Ömer b. Abdülaziz'in valilik dönemine ait olma ihtimali diğer rivayetlerdeki bilgilerle birlikte değerlendirildiği zaman zihinlerdeki istifhamı daha da derinleştiren bir hal almaktadır. Acaba bu durum Ömer b. Abdülaziz'in valiliğe geldiğinde önceki valilerin kötü bir adeti olan Hz.Ali'ye hakareti durdurduğu, bunun yerine kendisinin yukarıda ifade edilen ayetleri okuduğu ve bu durumun daha sonraki dönemlerde Emevî karşıtlığı ve Hz.Ali taraftarlığı psikolojisiyle onun halifeliğinde yaptığı bir uygulamaymış gibi mi verildiği şeklinde bir soru kendiliğinden zihinlerde belirlemektedir. Yine Şiî temayülü ile tanınan Belâzürî de İbn Sa'd'ın bu bilgisini aynen aktarmakla yetinmektedir.⁶⁶ Ancak onun Ebû Mihnef'ten nakleden ravisi Abbas b. Hişâm el-Kelbî'dir. Bu arada Ebû Mihnef lakabıyla tanınan Lut b. Yahya el-Ğâmîdî'nin İslam Tarihi kaynaklarında bir çok rivayeti bulunmasına rağmen zayıf kabul edildiği için hadisçiler tarafından naklettiği hadisler reddedilmiş, aşırı şîî görüşe mensup olduğu için de tarihçiler arasında ciddi eleştirilere muhatap olmuş bir kişi olduğunu belirtmemiz yerinde bir bilgi olacaktır.⁶⁷

Muâviye dönemindeki çeşitli hakaret örneklerine yer veren İbn Kesîr, İbn Sa'd'ın rivayetinin devamındaki şiiri nakletmesine rağmen⁶⁸ Ömer b. Abdülaziz'in bu uygulamaya son verdiği dair bilgiye eserinde yer vermemiştir. Zaman zaman naklettiği bilgilere kendi eleştirisini koyan İbn Kesîr'in bu konudaki rivayeti eserine hiç almaması dikkat çekicidir. Zehebî de eserinde⁶⁹ rivayeti İbn Sa'd'dan naklen vermekte başka herhangi bir ilave ya da açıklamada bulunmamaktadır. Konu ile ilgili son olarak ilk dönem müelliflerinden olması yönüyle İbn

⁶⁴ Bu valiler ve görev yılları şöyledir: Mervan b. Hakem (42/662-49/669) ve (56/676-57/677), Saîd b. el-Âs (49/669-56/676), Velid b. Utbe (57/677-60/680) ve (61/681-62/682), Amr b. Saîd b. el-Âs (61/681), Osman b. Muhammed b. Ebi Süfyân (62/682-63/683), İbn Zübeyr dönemi (64/684-73/692), Haccâc b. Yusuf es-Sekafî (73/692-75/694), Yahya b. Hakem b. Ebi'l-Âs (75/694-76/695), Eban b. Osman (76/695-83/702), Hişâm b. İsmail (83/702-86/705).

⁶⁵ Geniş bilgi için bkz: Muhammed Muhammed Hasen Şurrâb, *el-Medine fi'l-Asri'l-Umevî*, Dimeşk 1984, 181, 197.vd; Ömer b. Abdülaziz'e atfen verilen bir bilgide onun bu zulümlere işaretlerle: "Haccac İrak'da, kardeşi Muhammed Yemen'de, Osman b. Hayyân Hicaz'da, Velid Şam'da ve Kurra b. Şüreyk Mısır'da yeryüzünü fesatla ve zulümle doldurdular" dediği nakledilmektedir. İbn Tağrıberdî, Cemalüddin Ebu'l-Mehâsin Yusuf, *en-Nucümü'z-Zâhira fi Müluku Mısır ve'l-Kahira*, Kahire 1963, I, 223.

⁶⁶ Belâzürî, *el-Ensâb*, VIII, 161.

⁶⁷ Ebû Mihnef hakkında geniş bilgi için bkz: Selman Başaran, "Ebû Mihnef", DİA, İst. 1994, X, 188, 189.

⁶⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 1443.

⁶⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, V, 147.

Abdülhakem (v.262/875)'den de bahsetmemiz gerekecektir. Onun Ömer b. Abdülaziz'in biyografisine ilişkin ilk eser olma özelliğine sahip "*el-Halîfetü'l-Âdil Ömer b. Abdülaziz Hâmisü Hulefâi'r-Râşidîn*" isimli eserinde onun sireti, ahlaki ve siyasetine ilişkin çok detaylı bilgiler verilmesine rağmen Hz.Ali'ye hakaret uygulamasını durdurduğuna dair en küçük bir bilginin verilmemesi oldukça önemli bir husustur.⁷⁰

Bu arada Belâzürî'nin naklettiği ancak diğer kaynaklarda rastlayamadığımız bir rivayet konuya daha farklı bir detay kazandırmaktadır. Yer ve zamanı bildirilmemekle beraber Adiy b. Artae⁷¹ Hz.Ali'ye hakaret etmiş, Hasan da (Hz.Hasan'ın torunlarından biri olmalı) bunu Ömer'e bir mektupla bildirmişti. Ömer b. Abdülaziz ona bir mektup yazarak: "*Senin Ali'ye şetm ve lanet ettiğin haberi geldi. Sen ne kötü adamsın, eğer böyle yaparsan sana gerekeni yapar, cezalandırır ve kötü bir şekilde azlederim*" demiş, *Adiy de bir daha böyle bir şey yapmamıştır.*"⁷² Bu rivayetin Belâzürî dışındaki kaynaklarda bulunmaması ihtiva ettiği bilgiyi zayıflatan bir unsur olmakla beraber yine de Ömer b. Abdülaziz'in valilerine bu konuda mektup yazdığı konusunda delil olarak kullanılabilmesi muhakkaktır. Ancak konunun sadece Basra ile ilgili olması diğer bütün merkezlere mektuplar yazdığı noktasındaki abartılı iddialar ve yorumlar açısından delil olarak kullanılmasını engellemektedir.

Bu başlık altındaki bilgileri tamamlamadan önce son olarak Hişam b. Abdülmelik dönemindeki bir rivayeti zikretmek istiyoruz. Hişam hac için Mekte'ye gittiğinde insanlar onu yolda karşılamış, Said b. Abdullah ona: "*Ey müminlerin emiri, sizin ehl-i beytiniz bu yere geldiklerinde sürekli Ebû Turâb'a lanet ederler. Sende lanet et*" deyince Hişam'ın yüzü değişmiş ve bu ifade kendisine ağır gelmiştir. "*Biz buraya bir kimseye hakaret etmek, ya da lanet etmek için gelmedik. Haccetmek için geldik*" diyerek bu isteği reddetmiştir.⁷³

Görüldüğü gibi nakledilen rivayetlerden hareketle kesin bir yargıya varmanın güçlüğü ortadadır. Biz konu hakkındaki düşüncelerimizi değerlendirme başlığına bırakarak hakaret içerikli söylemlerde Ebû Turâb vurgusundan bahsetmek istiyoruz.

g- Hakaret Söylemlerinde Ebû Turâb Vurgusu

Ebû Turâb Hz.Ali'ye Hz.Peygamber tarafından verilmiş bir lakaptır. Konu ile ilgili rivayete göre bir gün Hz.Ali Fatıma'nın yanına uğramış, oradan çıkarak doğru mescide gitmiş ve mescidin duvarının dibine uzanmıştı. Hz.Peygamber kızı Fatıma'ya onun nerede olduğunu sormuş, o da mescidde olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine mescide giden Hz.Peygamber onun ridasının düşüp sırtının toprak olduğunu görünce yanına giderek sırtındaki toprakları temizlemiştir. Bu esnada "*otur ey Ebû Turâb*" diye iki defa seslenmiştir.⁷⁴ Kaynaklar Hz.Ali'nin

⁷⁰ Bkz: İbn Abdülhakem, Ebû Muhammed Abdullah (v.262/875), *el-Halîfetü'l-Âdil Ömer b. Abdülaziz Hâmisü Hulefâi'r-Râşidîn*, Thk: Ahmed Ubeyd, Kahire 1994, 25. vd.

⁷¹ Adiy b. Artae'nin Ömer b. Abdülaziz'in Basra valisi olduğu bildirilmektedir. Zirikî, *el-A'lâm*, V, 8.

⁷² Belâzürî, *el-Ensâb*, VIII, 158, 159.

⁷³ Taberî, 1318; Belâzürî, *el-Ensâb*, VI, 245; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 1441.

⁷⁴ Buhârî, *Fedâilü's-Sahâbe*, 9; Edeb, 112; İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed, *el-İstîâb fî Esmâi'l-Ashâb*, Mısır 1939, (İbn Hacer'in el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe zeylinde), III, 55; Muhibbüddîn et-Taberî, *er-Riyâdu'n-Nadîra fî Menâkıbi'l-Aşera*, Beyrut 1997, III, 90, 91. Diğer bazı rivayetler onun Hz.Fatıma ile münakaşa ettiğini ona kızarak çıkıp gittiği mescidin duva-

bu lakaptan çok hoşlandığını çünkü onu kendisine bizzat Hz.Peygamber'in verdiği ifade etmektedirler.⁷⁵ Belâzürî ise ona bu lakabın verilmesiyle ilgili farklı bazı olayları zikretmektedir. Hz.Peygamber bir gazvede iken Hz.Ali ve Ammâr b. Yâsir'in bir kenarda yerde uyduklarını görür. Onları uyandırmaya geldiğinde ise Hz.Ali'nin üzerinin toprak olduğunu görür ve ona "otur ey Ebû Turâb" diye seslenir. Belâzürî aynı yerde Hz.Ali'nin en çok sevdiği lakabın Ebû Turâb olduğunu söylediğini belirtir.⁷⁶

Hz.Ali'ye hakaret içerikli kimi söylemlerde onun diğer lakap ya da künyelerinin kullanılmayıp sadece Ebû Turâb lakabının kullanılması dikkatleri çekmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu tür rivayetlerde Ebû Turâb lakabının kullanılmasının iki nedeninin olduğu görülmektedir. 1.Alay ve küçük düşürme, 2.Hakaretin kime yapıldığını gizleyerek tepkileri hafifletme. Taberânî'nin Sehl b. Sa'd'dan naklen verdiği bilgide, bazı insanlar bu lakabı ayıplamak ve küçük düşürmek için kullanırlarken, kendilerinin övgü amaçlı kullandıkları bilgisini vermektedir.⁷⁷ İlerleyen satırlarda vereceğimiz örneklerde hakaret içerikli ifadelerde Ebû Turâb lakabının kullanılmasının alay ve küçük düşürme amaçlı olduğu görülecektir. Diğer bazı rivayetler ise özellikle halka açık ortamlarda hakaret söylemleri esnasında bu lakabın kullanılmasının, bunun kime ait olduğu ya da kimin kastedildiğinin bilinmemesi nedeniyle tepki almamak düşüncesiyle kullanıldığını ortaya koymaktadır. Nakledilen bir rivayet özellikle Şam bölgesinde insanların Ebû Turâb'ın kim olduğu bilmediklerini ortaya koymaktadır. Bir defasında Şam'ın ileri gelenlerinden birisi Kûfe'ye gelmişti. Ona: "İmamın minberde lanet ettiği Ebû Turâb kim?" diye sorulduğunda o: "Sanıyorum fitneci hırsızlardan bir hırsız" diye cevap vermiştir.⁷⁸

Ziyad b. Ebih'in Kûfe valiliği esnasında Hucr b. Adî ve adamlarını takibe alıp, onlardan yakaladığını huzuruna getirerek Hz.Ali'ye hakarete zorladığını daha önce ifade etmiştik. İşte bunlardan biri olan Sayfî b. Fuseyl'i huzuruna getirtmiş ve aralarında şöyle bir konuşma geçmiştir. Ziyad;

-Ey Allah'ın düşmanı Ebû Turâb hakkında ne dersin? Sayfî:

-Ebû Turâb'ı bilmiyorum.

-Sana onu tanıtmadılar mı?

-Hayır, bilmiyorum.

-Ali b. Ebû Talib'i tanıyor musun?

-Evet

-İşte o Ebû Turâb.

→ →

rının dibinde uyuyakaldığını haber vermektedirler. Bkz: Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, VI,165; VI,167. Ebû Turâb lakabının daha sonraki dönemlerde başkaları için de kullanıldığı görülmektedir. Bkz: M.Yaşar Kandemir, "Ebû Türâb", *DİA*, İst. 1994, X, 243.

⁷⁵ Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, 189.

⁷⁶ Belâzürî, *el-Ensâb*, II, 345; İbn Sa'd da bu lakabın bir gazve esnasında söylendiğini ifade eder. İbn Sa'd, *Tabakât*, II,10. Ayrıca bkz: İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 220; Taberî, 343.

⁷⁷ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, VI,165; Ebu'l-Ferac el-İsfahânî, *Mekâtilü't-Tâlibiyyîn*, Thk: Seyyid Ahmed Sakar, Beyrut 1987, 40,41.

⁷⁸ Mes'ûdî, *Murûc*, III, 42,43; Mes'ûdî burada her müslümanın çok iyi bilmesi gereken kimi hususları o dönem insanların bilmediklerine dair örnekler vermektedir.

-Hayır, o Ebu'l-Hasen ve'l-Hüseyn.

Bu arada orada bulunan güvenlik görevlisi araya girerek ona: "Emir diyor ki, o Ebû Turâb'dır. Sen diyorsun ki, hayır. Sen Emir'in yalan söylediğini mi söylemek istiyorsun?" Deyince Ziyad: "Bu da bir suçtur" diyerek önce onu şiddetli bir sopa cezasına çarptırmış sonrada hapse attırmıştır.⁷⁹

Diğer bir rivayette kim olduğu bildirilmemekle beraber Medine valilerinden birinin Sehl b. Sa'd'dan Hz.Ali'ye hakaret edilmesini istemesini, Ebû Turâb lakabının asıl kişiyi gizlemek amaçlı kullanımına örnek teşkil etmektedir. Sehl b. Sa'd'a birisi gelerek: "Medine emiri senin minberde Hz.Ali'ye hakaret etmen için yanına gitmeni istiyor" demiştir. O: "Nasıl söyleyeceğim?" deyince o kişi: "Ebû Turâb dersin" diye cevap vermiştir. Ancak Sehl: "Vallahi bu ismi ona Rasûlullah vermiştir" diyerek bu isteğe tepki göstermiş ve reddetmiştir.⁸⁰ Muâviye'ye atfen verilen bir bilgide ise onun Sa'd b. Ebî Vakkas'a neden Ebû Turâb'a hakaret etmediğini sorduğu, onun da ona Hz.Ali'nin faziletleriyle ilgili rivayetlerle cevap verdiği nakledilmektedir.⁸¹ Haccac b. Yusuf'un kardeşi Muhammed b. Yusuf es-Sekafî Yemen'e vali tayin edilmiş, bir gün hutbe esnasında birisini kaldırarak: "Ebû Turâb'a hakaret et" demiş, o da zor durumda kaldığı bu esnada kendisini korumak amacıyla: "Emir Muhammed benim Ali'ye hakaret etmemi istiyor. Ben ona lanet ediyorum, Allah'ın laneti onun üzerine olsun" demiştir. Ancak insanların bundan bir şey anlayamadıkları ve "Ali"den kastın Ali b. Ebu Talib olduğunu sadece bir kişinin anlayabildiği bilgisi rivayete eklenmiştir.⁸²

h- Hz.Ali'ye Hakaret Uygulamasının Ortaya Çıkardığı Psiko-Sosyal Durum

Nakledilen rivayetler çerçevesinde Hz.Ali hakaret uygulaması kişiler arasındaki bir sorun gibi görünse de aslında olayın sosyal bir boyutunun olduğu vakıadır. Karşılıklı gerginliğin bir tarafı siyasi otorite diğer tarafı da müslümanların kayıtsız kalamayacağı Hz.Peygamber'in amcazadesi, damadı diğer bir ifade ile Ehl-i Bey'ten birisidir. Bu durum kişisel boyutta görünen kimi problemlerin geniş kitlelere yayılmasına neden olmuştur. Bu süreçte ortaya çıkan fırka ve gruplar sözkonusu bu tartışma konularını malzeme yaparak gerginlik ve düşünce farklılıklarını tarihi bir problem haline dönüşmesine zemin hazırlamışlardır. Bu gün dahi birilerinin eleştirilmesinde bu tür söylemlerden istifade edilmesi konunun sosyal ve tarihi boyutunu ortaya koymasından önemlidir.

Hz.Ali ve Muâviye arasındaki gerginliğin temelinde asabiyet kaynaklı iktidar mücadelesinin yattığı bilinen bir husustur. Emevî Devletinin böyle bir temele dayalı olması Arap kabilevi yaşamın tezahürlerinden iktidara sahip olup, karşı kabileyi hakir ve zelil kılma düşüncesiyle örtüşen bir görüntüyü ortaya çıkarmıştır. Çok geniş bir coğrafi alana ve farklı etnik/kültürel kimliklere ulaşmış olması

⁷⁹ Belâzürî, *el-Ensâb*, V, 260; Taberî, 940; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 485.

⁸⁰ İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, III, 54. Rivayet küçük farklılıklarla diğer kaynaklarda da geçmektedir. Bkz: Taberî, 343; Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, (Ahdü Hulefâi'r-Râşidin), 622.

⁸¹ Müslim, *Fedâilü's-Sahâbe*, 2404; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Hızr.:Hassan Abdülmennân, (Beytü'l-Efkâri'd-Düvelî yayını tek ciltlik baskısı), 930; Muhibbü't-Taberî, *er-Riyâdu'n-Nadira*, III, 130.

⁸² İbn Tağnberdî, *en-Nucümü'z-Zâhira*, I, 223.

na rağmen böyle sığ bir fikrî çerçeveye tarihe yansımaları bir şanssızlık olarak görülebilir. Bu aynı zamanda İslam'ın kabileler üstü ve evrensel ikelerinin Arap toplumuna nüfuzunun seviyesini göstermesi açısından da önemlidir. İşte bu yapıdır ki Emevîler'in geniş halk kitlelerini, kültürel ve etnik kimlikleri kucaklayamamasına, buna bağlı olarak da toplumsal barışı gerçekleştirememesine sebep olmuştur. İlk dönemlerde yoğunluklu olarak görülen Hz.Ali ve taraftarlarına yönelik hakaret uygulaması bu dar düşünce yapısının uzantısı görünümündedir. Bu uygulama her ne kadar ilk dönemlerde kişisel tepkilerin ötesine geçemediyse de Emevî karşıtlığının beslendiği temel argümanlardan biri haline geldiği bir vakiydir. İşte Emevîler'e karşı bu tepkisel duruş, kişisel ve ahlaki özellikleriyle olduğu kadar siyasî ve idari uygulamalarıyla da bir hoşgörü ve adalet platformu oluşturan Ömer b. Abdülaziz'in farklı bir yapıya dönüşmesine, tarih boyunca da öyle algılanmasına neden olmuştur. Onun Emevî halifeleri arasından çıkarılıp Hulefâ-i Râşidîn'in beşincisi olarak kabul edilmesinde Emevî karşıtlığı düşüncesinin etkisini gözardı etmemek gerekir.

Hız.Ali ve taraftarlarına yönelik hakaret uygulamasına karşı ilk tepkilerin bireysel çıkışlar şeklinde olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Bu bireysellik sonuçta o eleştirileri yapanları ya da emre karşı gelenlerin tasfiyesiyle sonuçlanmasına neden olmuştur. Mesela Hucr b. Adî ve arkadaşları bu yüzden öldürülmüşlerdi. Haccac emrine itaat edip Hız.Ali'ye hakaret etmeyen Atıyye el-Avfî'ye 400 sopa vurulmasını, saç ve sakalının kesilmesini emretmiş ve emir yerine getirilmiştir.⁸³ Ziyad aynı gerekçelerle Kubeysa b. Dabî'a'ya önce işkence ettirmiş, sonra da öldürtmüştür.⁸⁴ Ubeydullah b. Ziyâd Kays b. Misher'i sarayın üzerinden aşağı attırarak öldürtmüştür.⁸⁵ Yine Haccac, kadı olan İbn Ebî Leylâ'yı önce dövdürmüş sonra görevinden azletmiştir.⁸⁶ Görüldüğü gibi hakaret uygulamasını yürüten siyasî otoritenin güçle bu işi halletme düşüncesi, kendisinin toplum tarafından kabul edilebilirliğini engellemiştir. Karşı taraf için ise ister istemez farklı bir metod arayışı gündeme gelmiştir.

Hakaret uygulamasına karşı duruşta ikinci aşama görüş ve eleştirilerin dini delillere dayandırılması yaklaşımıdır. Bu durum karşı tarafı ikna açısından bir avantaj sağlarken sonuçlarının da en azından ölüm olmasını engelleyen bir faktör olmuştur. Mesela Sa'd b. Ebî Vakkas'a neden Hız.Ali'ye hakaret etmediğini soran Muâviye'ye o, Hız.Ali'nin faziletini ortaya koyan hadis rivayetleriyle cevap vermiştir.⁸⁷ Enes b. Mâlik Hız.Ali'ye sebbeden Muhammed b. Haccac'ı susturarak ona Hız.Ali'nin faziletine ilgili hadisler okumuştur.⁸⁸ Zeyd b. Erkâm, Muğîre'ye: "Sen Rasûlullah'ın ölümlere hakaret etmeyi yasakladığını bilmiyor musun? O öldüğü halde niçin Ali'ye hakaret ediyorsun?" diye tepki göstermiştir.⁸⁹ Muâviye'nin oraya geldiği bir zamanda Muğîre Kûfe minberinden Hız.Ali'ye hakaret ederken Saîd b. Zeyd, yanında bulunan Abdullah b. Zalim'in elinden tutarak: "Cennet ehlinde olan adama (Hız.Ali) lanet eden şu zalimi görüyor

⁸³ Yafî, *Mirâtü'l-Cinân*, I,242; Zirikî, *el-A'lâm*, V, 32.

⁸⁴ Taberî, 940.

⁸⁵ Belâzürî, *el-Ensâb*, III,378; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 508.

⁸⁶ Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, (81-100 yılları), 129; Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, I,58.

⁸⁷ Müslim, *Fedâilü's-Sahâbe*, 2404; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 1180,1181.

⁸⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I,1186; İbn Asâkir, XLII, 255.

⁸⁹ Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, V,168.

musun?" diyerek Hz.Peygamber'in cennetle müjdediği kişiler hakkında ona bilgi vermiştir.⁹⁰ Hz.Ali'ye hakaret eden birisine İbn Abbas: "Ey Allah'ın düşmanı Rasûlüllah'a eziyet ediyorsun" diyerek "Allah ve Rasûlünü incitenlere Allah dünyada ve ahirette lanet etmiş ve onlar için aşağılayıcı bir azap hazırlamıştır"⁹¹ ayetini okumuş ve: "Eğer Rasûlüllah hayatta olsa idi, ona eziyet etmiştin" demiştir.⁹²

Kişisel boyuttaki tepkileri dinî verilerle gerekçelendirme durumunu ortaya koyan bu rivayetlerin bir adım ötesi fikri altyapıyı oluşturmak ve tepkiyi dinileştirmek adına üretilen hadis rivayetleri olmuştur. Hz.Peygamber'in ölüye lanet edilmesini yasaklayan⁹³ rivayetinin duygu ve düşünceleri tatmin etmemesi üzerine doğrudan Hz.Ali'ye hakareti konu alan rivayetler gündeme gelmiştir. Zeyd b. Erkâm'dan nakledildiğine göre Ümmü Seleme'nin yanına Kûfe ehlerinden biri gelince ona: "Rasûlüllah'a sebbedenlerden" demiş adam buna itiraz ederek: "Ben orada kimsenin Rasûlüllah'a sebbettiğini duymadım" diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Ümmü Seleme: "Hayır, onlar Allah Ali'ye ve onu sevenlere şöyle şöyle yapsın diyorlar. Allah'ın Rasûlü onu seviyordu" demiştir.⁹⁴ Yine Hz.Peygamber'e istinaden: "Kim Ali'ye sebbederse bana sebbetmiş olur" rivayeti farklı şekil ve varyantlarıyla kaynaklardaki yerini almıştır.⁹⁵ İbn Asâkîr'in naklettiği bir rivayet ise daha dikkat çekicidir. Hz.Peygamber: "Ali'ye sebbetmeyin, kim Ali'ye sebbederse bana sebbetmiş olur, kim bana sebbederse Allah'a sebbetmiş olur, kim de Allah'a sebbederse onun cezasına düşer olur" demiştir.⁹⁶ İşin ulaştığı noktayı göstermesi açısından İbnü'l-Cevzî'nin naklettiği bir rivayeti de burada zikretmekte yarar vardır. Nakledildiğine göre Yezid b. Harun şöyle demiştir: "Bir gün rüyamda Rab Teâlâ'yı gördüm. Bana dedi ki: "Ey Ebû Yezid, Cerir b. Osman'dan bir şey yazma" ben: "Yâ Rabbi onun hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyorum" deyince bana: "Ey Ebû Yezid, ondan bir şey yazma, çünkü o Ali'ye sebbediyor."⁹⁷

Doğrudan Hz.Ali'ye hakareti konu alan bu rivayetlerden başka ashaba, Hz.Ebubekir, Hz.Ömer, Hz.Osman, Hz.Ali, Hz.Hasan ve Hz.Hüseyin'e sebbi konu edinen rivayetler de vardır.⁹⁸ Diğer bazı rivayetlerde ise savunma amaçlı bu tip rivayetlerde bazı tehdit unsurlarının yer aldığını görüyoruz. Belâzürî'nin naklettiğine göre bir adam Hz.Ali'ye hakaret ediyordu. Ona: "Yazıklar olsun sana, sen ne diyorsun?" denilince o: "Duyduğunuzu söylüyorum" demiştir. Bunun üzerine: "Ey Allah'ım eğer o yalancı ise onu helak et" diye dua edilmiş ve o kişi deve tarafından çiğnenerek öldürülmüştür.⁹⁹ Yine Hz.Ali ve Hz.Osman'a sebbeden birisine yapılan dua ile yüzünün karadığı belirtilmekte-

⁹⁰ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, Beyrut, thz. I,189.

⁹¹ Ahzab 33:57

⁹² Hâkim, Ebû Abdullah en-Nisâburî, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, Beyrut, thz. III, 121,122.

⁹³ Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, V, 168.

⁹⁴ Bağdâdî, Ebubekir Ahmed b. Ali el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VII, 401.

⁹⁵ Bkz: Hâkim, *Müstedrek*, III,121; Zehebî, *Târîhu'l-İslam*, (Ahdü Hulefâi'r-Râşidîn), 634.

⁹⁶ İbn Asâkîr, XIV, 132; XXX, 179.

⁹⁷ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, 267.

⁹⁸ İbn Asâkîr, XIV, 132; XXX, 179; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 241,242; Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, X,21.

⁹⁹ Belâzürî, *el-Ensâb*, II, 403.

dir.¹⁰⁰

Sözkonusu bu rivayetler karşısında karşı taraf da boş durmamış ve çeşitli rivayetlerle cevap verilmeye çalışılmıştır. Hz.Ali'nin Şam ehline sebbedilmemesi¹⁰¹ tavsîyesi, Muâviye'ye hakaret eden birisinin rüyasına Hz.Peygamber'in gelerek, Muâviye'ye hakaret etmemesini, çünkü onun kendisinin kardeşi, ashâbı ve vahiy katibi olduğunu bildirmesi¹⁰² bunlardandır. Ayrıca Velid b. Abdülmelik'e nispet edilen bir bilgi ise Hz.Ali'nin faziletini belirtmek amacıyla kullanılan bir rivayetin karşı tarafca nasıl anlaşılıp yorumlandığına örnek teşkil etmektedir. Hz.Peygamber'in Hz.Ali'ye: “*Senin benim yanımdaki yerin, Harun'un Musa'nın yanımdaki yeri gibidir. Ancak ne var ki benden sonra peygamberlik yoktur.*” Şeklindeki meşhur rivayeti onlar: “*Bu rivayeti işiten hata etmiştir. Onun aslı, senin benim yanımdaki yerin Karun'un Musa'nın yanımdaki yeri gibidir*”¹⁰³ şeklinde anlayıp yorumlamışlardır.

Emevîler dönemindeki çeşitli alanlarda görülen halkla siyasî otorite arasındaki gerginlik, sosyal tabakalar üzerinde olduğu gibi farklı coğrafyalarda da farklı şekillerde yansımıştır. Emevî idaresinin iç politikada taleplere cevap verememe durumu her alanda bir rahatsızlığı ortaya çıkarmıştır. Arapların farklı alanlarda kayırılması, mevâlî'nin tepkisini çekmiş, bu tepki zamanla nefrete dönüşerek kendisini şuûbiyye şeklinde göstermiştir. Yine özelde Hz.Ali ve taraftarlarına yönelik baskı ve zulüm politikası Şia'nın kısa sürede güç kazanmasını ve sistemleşmesini sağlamıştır. Emevîler'in yıkılış sürecinde etkisini artıran Abbasi ihtilalcilerinin propagandalarında “*er-Rızâ min Âl-i Muhammed*” (Âl-i Muhammed'den razı olmaya) sloganını kullanmalarına şaşmamak gerekir. Zira Hz.Peygamber'le ilişkilendirilen bu nokta, insanların Emevîler'e karşı tepki ve nefretlerinin zirveye çıkmasına, yeni muhalif harekete karşı da kayıtsız şartsız desteğe dönüşmesine zemin hazırlamıştır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Emevî Devleti'nin ilk dönemlerinde temellerini Arap asabiyet kültürünün tarihi köklerinde gördüğümüz Hz.Ali ve taraftarlarına hakaret uygulaması tarihi bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Bu uygulamanın nedenleri arasında söylenebilecek ilk şey hiç şüphesiz muhalif duruşun ortaya çıkardığı eleştiri olgusudur. Muhalefet düşüncesi günümüzde dahi zaman zaman daha fazla, zaman zaman daha az ancak her zaman olagelmiş bir eleştirel bakıştır. Bu insanın tabiatının da bir parçasıdır. Emevîler dönemindeki durumun izah edilemeyen yönü, bu uygulamanın iktidar muhaliflerince değil de bizzat iktidar tarafından muhalefete yönelik uygulanmış olmasıdır. Bunun kısa vadede kişisel ya da kabilesel tatminleri sağlamış olmasına karşın uzun vadede Emevî Devleti'nin sonunu hazırlayan bir sebep olması, iç politikada yapılan büyük bir hata olduğunu göstermektedir. Bu, aynı zamanda Emevîler'in geniş coğrafyaya yayılmış çok kültürlü ve etnik kimlikli yapısının gerektirdiği siyasî birikim ve fikrî derinlikten yoksun olduğunu da göstermektedir.

¹⁰⁰ İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, II,461; Muhibbü't-Taberî, *er-Riyâdu'n-Nadira*, III, 42,43.

¹⁰¹ İbn Asâkîr, I, 335, 336,337.

¹⁰² İbn Asâkîr, LIX, 212.

¹⁰³ İbn Asâkîr, XII, 349.

Hz.Ali ve taraftarlarına yöneltilen hakaretlerin kelime kullanımlarında dikkati çeken husus belli şekil ve ifadelerin olmadığıdır. Bulunduğu yer, zaman ve duruma göre değişen söylemler bu konuda yeknesak bir birlikteliğin olmadığını ortaya koymaktadır. Bu da bize, bu süreçte iddia edildiği gibi Cuma hutbelerinde emirle yerleştirilmiş kalıp ifade ve cümlelerin olmadığını, dolayısıyla böyle kalıcı bir gelenekten bahsetmenin doğru olmayacağını anlatmaktadır. Aksi bir durumda ise, mutlaka rivayetlere konu olacağı muhakkaktır. Ancak rivayetlerde bununla ilgili herhangi bir kalıp ifade ve şekilden bahsetmek mümkün değildir.

Hz.Ali'ye isnad edilerek verilen tahkîm sonrası kunut meselesinin kendi içerisinde bir takım tutarsızlıklar vardır. Farklı kaynaklarda verilen bilgiler, bazı farklılıklar içerse de kunut yapması noktasında hemfikirlerdir. Ancak rivayetin Ebû Mihnef'ten nakledilmesi, Şii temayülüyle tanınan Mes'ûdî'nin böyle bir olaya eserinde yer vermemesi, İbn Kesîr'in olaya ilişkin "bu doğru değildir" değerlendirmesi rivayetin tam olarak doğru kabul edilip yorumlar üretilmesine engel olmaktadır. Hz.Ali'nin bu süreçte söz ve hareketlerine yansıyan ölçülü tavır da onun böyle bir şeyi yapıp yapmayacağı konusunda tereddütlere neden olmaktadır. Bu rivayetin doğru kabul edilmesi, aksi bir rivayet bulunmadığı için hakaret uygulamasının Hz.Ali tarafından başlatıldığı gibi bir sonucu da beraberinde getirecektir. Diğer taraftan Muâviye'nin Muğîre'ye yaptığı nasihatler ve hakaret uygulamasını tavsiye etmesi, Muâviye'nin diğer söylem ve hareketleri dikkate alındığı takdirde kabul edilebilir görünmektedir. Ancak bu da, bütün valilerine böyle bir emir vermiştir gibi bir genellemeyi ortaya çıkaracak anlam ve temelden uzaktır. Nitekim diğer valilere yönelik böyle bir tavsiye ya da emirden bahseden bir rivayet ulaşılabildiğimiz kaynaklar çerçevesinde görünmemektedir. Kaldı ki, Muğîre'ye yapılan bu tavsiyeyi bu uygulamanın başlangıcı olarak kabul etmemiz de mümkün görünmemektedir. Zira, Hz.Hasan'ın Muâviye ile yaptığı anlaşmada Hz.Ali'ye hakaret edilmemesi yönünde bir şart ileri sürmesi, bu uygulamanın daha öncesinin olduğunu ortaya koymaktadır.

Muâviye'nin söylem ve hareketlerine yansıyan hakaret ifadeleri tarihi bir gerçek, ilk dönem valilerinin uygulamalarında bu hakaretlerin baskı, zulüm, işkence ve öldürmelere dönüştüğü de bu gerçeğin diğer bir parçasıdır. Ancak kaynakların Muâviye sonrası hakaret uygulaması ile ilgili suskunlukları zihinlerde farklı sorulara neden olmaktadır. Bu durum "Emeviler dönemi boyunca gelenek halini almış bir uygulama" iddiasını geçersiz kılmaktadır. Sözkonusu bu iddianın temel dayanağı ise Ömer b. Abdülaziz'in bu uygulamayı kaldırmaya yönelik tasarrufudur. Ancak bu tasarrufun da kaynaklarda verilen bilgiler çerçevesinde tartışılır yönleri vardır. İlgili başlık altında değindiğimiz bu konunun detayına tekrar girmeyeceğiz. Ancak, Ömer b. Abdülaziz'in öncesindeki halifelerin ve o halifeler dönemindeki valilerin hemen hemen tamamının -Muâviye dönemi hariç- hakaretle ilgili herhangi bir söylemleri rivayetlere yansımamışken, Ömer b. Abdülaziz'in hangi uygulamaya son verdiği zihinleri meşgul etmektedir. Kanaatimizce onun bu uygulaması Medine valiliği dönemine ait olup, halifelik döneminde olmuş gibi algılanması ve öyle yorumlanması sonucunda ortaya çıkan bir durumdur. Onun Medine valiliği öncesindeki Medine valilerinin hakaret konusunda aşırı gidip, eleştiriler almaları da bu yorumu destekleyen bir durum olmaktadır.

Emeviler'in iç siyasetteki hatalarından biri olarak söyleyebileceğimiz Hz.Ali ve taraftarlarına hakaret uygulaması, tefrika ve gerginlikleri artırmanın ötesinde

kimi siyasi, fikrî ve dinî fırkaların sistemli hale gelip İslam Tarihi boyunca ortaya çıkan problemlerin baş aktörleri haline gelmelerine neden olmuştur. Bu durum sözkonusu dönemde uydurma rivayetlerin ortaya çıkış süreci açısından da tipik bir örnek oluşturmaktadır. Emevîler'in bu tip siyasi tasarrufları sadece kendi sonlarını hazırlamakla kalmamış, günümüze kadar uzanan süreçte kalıcı ve çözümlenemeyen problemlerin temel sebebi olmuştur.

Kaynaklar

- » Ahmed el-Âyid vdğ., el-Mu'cemu'l-Arabîyyi'l-Esâsî, Byy., 1988.
- » Ahmet Cevdet Paşa, Kısâsî Enbiyâ ve Tevârîhi Hulefâ, İstanbul 1981.
- » Algül, Hüseyin, Osman Çetin, İslam Tarihi, İstanbul 1991.
- » Aycan, İrfan, İbrahim Sarıçam, Emevîler, Ankara 1993.
- » Aycan, İrfan, Muâviye b. Ebî Süfyan, Ankara 1990.
- » Bağdâdî, Muhammed b. Habîb, Kitâbü'l-Münammak fî Ahbârî Kureyş, Thk: Hurşit Ahmet Farûk, Beyrut, 1985.
- » Başaran, Selman, "Ebû Mihnef", DİA, İst. 1994, X, 188,189.
- » Belâzürî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ, Ensâbü'l-Eşraf, Neşr: Süheyl Zekkâr, Riyâd ez-Ziriklî, Beyrut 1996.
- » Bilmen, Ömer Nasuhi, Ashabı Kıram Hakkında Müslümanların Nezih İtikatları, İstanbul, thz.
- » Bozkurt, Nebi, "Hucr b. Adî", DİA, İst. 1998, XVIII, 277,278.
- » Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr, Rasâilü'l-Câhız –er-Rasâilü's-Siyâsiyye, Beyrut, 1995.
- » Cüayt, Hişâm, el-Fitne, Arp.Terc: Halil Ahmed Halil, Beyrut, Thz.
- » Dadan, Ali, "İslam toplumdaki İlk Sivil Direniş Hareketlerinden Hucr b. Adî Hareketi ve Toplumsal Etkileri" İstem, sayı:5, Konya 2005, 203.
- » Dineverî, Ebû Hanife Ahmed b. Dâvûd, el-Ahbârü't-Tivâl, Nşr: Abdülmünim Âmir-Cemâlüddîn eş-Şeyyâl, Bağdat, Thz.
- » Ebu'l-Fidâ, İmâdüddîn İsmâil, el-Muhtasar fî Ahbârî'l-Beşer (Târîhu Ebu'l-Fidâ), Beyrut, thz.
- » Ebu'l-Haccâc Yusuf el-Beyâsî, el-İlâm bi'l-Hurûbi'l-Vâkı'a fî Sadri'l-İslam, Amman 1987.
- » el-İmâme ve's-Siyâse, Nşr: Tâhâ Muhammed ez-Zeynî, Kahire 1967.
- » Ezherî, Ebî Mansûr Muhammed b. Ahmed, Tehzîbü'l-Lüğa, Mısır, thz.
- » Fevzi, Faruk Ömer, el-Medhal ilâ Târîhi Âli'l-Beyt, Amman, 1998.
- » Hâkim en-Nisâburî, Ebû Abdullah, el-Müstedrek ale's-Sahîhayn, Beyrut, thz.
- » Hasan İbrahim Hasan, Târîhu'l-İslam, Beyrut, Thz.
- » Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekir, Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid, Beyrut 1967.
- » İsbahânî, Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah, Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ, Mısır, 1935.
- » İsfahânî, Ebu'l-Ferac, Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn, Thk: Seyyid Ahmed Sakar, Beyrut 1987.
- » İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed, el-İstîâb fî Esmâi'l-Ashâb, Mısır 1939, (İbn Hacer'in el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe zeylinde).
- » İbn Abdülhakem, Ebû Muhammed Abdullah (v.262/875), el-Halifetü'l-Âdil Ömer b. Abdülaziz Hâmisü Hulefâi'r-Râşidin, Thk: Ahmed Ubeyd, Kahire 1994.
- » İbn Asâkîr, Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Abdullah, Târîhu Medîneti Dimesşk, Beyrut 1996.
- » İbn Hacer el-Askalânî, el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe, Hzr.:Hassan Abdülmennân, (Beytü'l-Efkârî'd-Düvelî yayını tek ciltlik baskısı).
- » İbn Hallikân, Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebîbekir, Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zemân, Thk: İhsan Abbas, Beyrut, thz.
- » İbn Hanbel, Ahmed, Müsned, Beyrut, thz.
- » İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, es-Siratü'n-Nebeviyye, Thk: Mecdi Fethi es-Seyyid, Tanta, 1995.
- » İbn İshâk, Muhammed, es-Siyer ve'l-Meğâzî, Thk: Süheyl Zekkâr, Beyrut, 1978.
- » İbn Kesîr, İsmail b. Ömer b. Kesîr, el-Bidâye ve'-Nihâye, Beyrut, 2004, (Beytü'l-Efkârî'd-Düvelî yayını, iki ciltlik baskısı).
- » İbn Kuteybe, Uyûnu'l-Ahbâr, Thk: Muhammed el-İskenderânî, Beyrut 1997.
- » İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed Mükrim, Lisânü'l-Arab, Beyrut, 1300 h.
- » İbn Sa'd, Muhammed, et-Tabakâtü'l-Kübrâ, Beyrut 1957.
- » İbn Tağnberdî, Cemalüddin Ebu'l-Mehâsin Yusuf, en-Nucümü'z-Zâhira fî Mülûku Mısır ve'l-Kahira, Kahire 1963.
- » İbn Tiktaka, Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ, el-Fahrî fî Âdâbi's-Sultâniyye, Beyrut, thz.
- » İbnü'l-Adîm, Ebû'l-Kâsım Kemâleddin Ömer b. Ahmed, Buğyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb, Thk:

- Süheyl Zekkâr, Beyrut, 1988.
- » İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferac Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, el-Muntazam fi Târîhi'l-Mulûki ve'l-Ümem, Beyrut 1995.
 - » İbnü'l-Esir, İzzüddin b. Ebi'l-Hasen Ali b. Muhammed, el-Kamil fi't-Târîh, Lübnan 2005, (Beytü'l-Efkârî'd-Düvelî yayını, tek ciltlik baskısı).
 - » İbrahim b. Yusuf el-Aksam, ed-Devletü'l-Emeviyye fi Kitâbâtî'l-Mes'ûdi, Cidde 2003.
 - » Kandemir, M.Yaşar, "Ebû Türâb", DİA, İst. 1994, X, 243.
 - » Kapar, M.Ali, Halifelîğın Emevîlere Geçîşi ve Verasete Döñüşmesi, İstanbul, 1998.
 - » Kazancı, Ahmed Lütfî, Mervan b. Hakem, İst. 1996.
 - » Makdisî, Mutahhar b. Tahir, Kitâbü'l-Bed'ü ve't-Târîh, Paris, 1916.
 - » Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali, Kitâbü'n-Nizâ' ve't-Tehâsum fîmâ beyne Benî Umeyye ve Benî Hâşim, Thk: Hüseyin Mu'nis, Kahire, 1988.
 - » Mes'ûdi, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, Murûcü'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher, Beyrut, 1987.
 - » Minkarî, Nasr b. Müzahim, Vak'attü Sıffîn, Mısır 1981.
 - » Muhammed Hudari Bek, ed-Devletü'l-Emeviyye, Beyrut 1986.
 - » Muhammed Muhammed Hasen Şurrâb, el-Medine fi'l-Asri'l-Umevî, Dimesşk 1984.
 - » Muhibbüddin et-Taberî, er-Riyâdu'n-Nadira fi Menâkibi'l-Aşera, Beyrut 1997.
 - » Müellifi Mechül (Hicrî 3.asır), Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye ve Fihî Ahbâru'l-Abbâs ve Veleidihî, Thk: Abdülaziz ed-Dürî- Abdülcebbâr Muttalibî, Beyrut 1971.
 - » Onat, Hasan, Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği, Ankara 1993.
 - » Salih Ahmed el-Ğarsî, Faslu'l-Hitâb fi Mevâkıfi'l-Ashâb, Byy., 1990, 141..vd.
 - » Sarıçam, İbrahim, Emevi Haşimi İlişkileri, Ankara 1997.
 - » Seyyid Abdülaziz es-Salim, Târîhu'd-Devleti'l-Arabiyye, Beyrut 1986.
 - » Sırma, İhsan Süreyya, Hilafetten Saltanata Emeviler Dönemi, İstanbul 1995.
 - » Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, el-Mu'cemu'l-Kebîr, Thk: Hamdi Abdülmecid es-Selefî, Kahire 1983.
 - » Taberî, Muhammed b. Cerîr, Târîhu't-Taberî, Lübnan 2005, (Beytü'l-Efkârî'd-Düvelî yayını, tek ciltlik baskısı),
 - » Temîmî, Muhammed b. Ahmed b. Temîm, Kitâbü'l-Mihan, Beyrut 1988.
 - » Yâfiî, Ebû Muhammed Abdillâh b. Es'ad b. Ali b. Süleyman, Mir'âtü'l-Cinân ve İbratü'l-Yakzân, Kahire 1993.
 - » Ya'kûbî, Ahmed b. Ebi Yakub b. Cafer b. Vehb b. Vâdih, Târîhu Ya'kûbî, Beyrut 1995.
 - » Yaşaroğlu, Kamil, "Lânet", DİA, Ankara 2003, XXVII, 101.
 - » Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddin, Tezkiratü'l-Huffâz, Beyrut, 1374 h.
 - » Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, Tarihu'l-İslam ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm, Beyrut, 1989.
 - » Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, Beyrut 1985.
 - » Zirikî, Hayruddin, el-A'lâm, Beyrut 1969.